

Чотчаева Р.У., Урусова М.В.

Сабий садлада къарачай-малкъар тилни дерслери

II – чи кесеги

КУИПКРД

01.09.2018

М. Р. Р.

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС РЕСПУБЛИКАНЫ ОКЪУУ
ЭМДА ИЛМУ МИНИСТЕРСТВОСУ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС РЕСПУБЛИКАНЫ ОКЪУУ
КЪУЛЛУКЪЧУЛАРЫНЫ БИЛИМЛЕРИН ЁСДЮРЮУ
ИНСТИТУТ

Сабий садлада къарачай- малкъар тилни дерслери

(Устазлагъа, ата-аналагъа методика
болушлукъ)

Биринчи чыкыгъаны

II – чи кесеги

ЧЕРКЕССК 2011

Къарачай-Черкес республиканы окъуу эмда ил
Министерствосу бегитгенди

Джарашдыргъанла:

Чотчаланы Р.У., КЧРИПКРО - ну къарачай-малкъар эмда
ногъай тилле бла литератураланы кафедрасыны тамада устазы
эмда методисти.

Орусланы М.В., Къарачай шахарда «Солнышко» сабий
садны къарачай тил бла литературадан баш категориялы устазы.

Теджегенле:

Сылпагъарланы К.А., КЧРИПКРО-ну къарачай-малкъар
эмда ногъай тилле бла литератураланы кафедрасыны тамада
устазы-методисти, КЪЧР-ны Махтаулу устазы.

Семенланы Л.А., Къарачай шахарда «Солнышко» сабий
садны эмда устаз аралыкъны тамадасы.

Трупова А.С. — Къарачай шахарда «Солнышко» сабий
садны баш методисти.

Джууаблы илму редакторла:

Алийланы Т. К., филология илмуланы доктору.

Хапаланы С.М., филология илмуланы кандидаты.

©Чотчаева Р.У., Урусова М.В.

ТАМАДА КЪАУУМ

(джылда — 70 сагъат, быйкъда — 2 сагъат)

Дерсни темасы: «Бара-бара, баз табдым».

Дерсни мураты: сабийлени оюн халда айтыула бла
шагъырей этиу, тил айландырыуну бардырыу, кыйын тауушла
бла ишлеу, ана тиллерине сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Ушакъ. — Сабийле, сиз бир джылгъа энтда уллу
болдугъуз, аны себебли биз былтырдан бир кесек
кыйыныракъ затлагъа юренирикбиз. Бюгюн биз сизни бла бир
айтычукъну билликбиз. «Бара-бара баз табдым» - аны айтыб,
бизни ата-бабаларыбыз ойнагъан этгендиле...

2. Сёзлюк иш: баз, таракъ, къамчи, чёмюч, кёмюк, тапха.

3. Айтыуну устаз азбар айтады. — Айтыуда ангыламагъан
сёзлеригиз бармыды?

4. — Сабийле, келигиз биз да ойнаб кёрейик.

Дерсни темасы: «Акъ къозучукъ». Джомакъ.

Дерсни мураты: сабийлени халкъ таурух бла шагъырей
этиу, тил айландырыуну бардырыу; тил-тин байлыкъларын
ёсдюрюу; къарачай ариу адетледен хапар беруу.

Дерсни барыуу

1. — Сабийле, озгъан дерседе биз сизни бла не зат билген
эдик?

Келигиз, барыбызда бирге сёзлени эсибизге тюшюрейик.

- Энди кеси уа ким айталлыкъды? (2-3 сабийге оюн халда
айтдырыу)

2. Джомакъ «Акъ къозучукъ».

- Хапарчы Акканы хурджунунда энтда бир зат барды.
Бир ишексиз, ол аны бизге кьоюб кетгенди...

«Акъ кьозучукъ» деген халкъ таурухну окъуу.

- Сабийле, Хапарчы Акка таурухну юсюнде быллай сёзле кьойгъанды. Келигиз, биз аланы биле эсек, бир кьарайыкъ.

Сёзлюк иш: токълу, сыйлы кёрген, кьарачай кьойну кьуйругъу, боран, огъурсуз, ырыскы.

Джомакъны ариу, хапарлаб окъуу.

3. Джомакъны тинтиу.

- Сабийле, биз нени юсюнден окъудукъ?

- Киши кьалай билди итге кьуйрукъ ашаргъа керек болгъанын?

- Ит кьуйрукъну нек ашаргъа керек болгъан эди?

- Бёрюле итлеге не деб улугъан эдиле?

- Кьонакыгъа разылыкъларын не бла билдирдиле кьонакыбайла?

- Киши кимлени сёлешгенлерин эшитген эди? Ала кьалай сёлеше эдиле?

- Киши нек ёлдоу?

4. «Адамны тили — кесини джауу» - деб нек айтадыла, билемисиз?

5. Оюн «Кишиуум, кьайдаса?».

Дерсни темасы: «Тахта кёгетле».

Дерсни мураты: сабийле бла алгъа ётген тахта кёгетлени эсге тюшпоруу; джангы кёгетле бла шагъырей этиу; джангы оюн бла танышдыруу; тил байлыкъларын ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. - Сабийле, бюгюн биз сизни бла кёгетлени юсюнден ушакъ этерикбиз.

2. Суратла бла иш: быхы, кьобуста, наша (агурча), бадраджан, сохан, сарысмакъ.

3. Сабийле, бу тахта кёгетлени атларында «а» бла башланган бармыды?

- «а» бла бошалгъан а?

4. Бюгюн да биз сизни бла джангы тахта кёгетле бла танышырыкъбыз: чюгюндюр, турма, шибижи.

- Сабийле, чюгюндюрню хаман ашаб турсанг, кьанынга кюч береди, саулукъ береди. Шибижисиз а кьарачай шхууурла чырт болалмайдыла, аны шорпагъа, эт хычиннга, сохтагъа, дагъыда кёб тюрлю хантлагъа кьошулады...

- Сабийле, кимни барды юйде тахталары? Сиз анда не саласыз? Ала кьалай ёсгенлерин кёргенмисиз? Сиз а кьараймысыз алагъа?

5. Оюн «Эчкичик».

- Эчкичик, кьайдан келесе?

- Базардан.

- Не зат алгъанса базардан?

- Джапыма — сюрме,

Къызыма — тюйме,

Келинге — ийне,

Гитчеме — кьурмач,

Кесиме — кьумач.

Дерсни темасы: «Элбер джомакъла».

Дерсни мураты: сабийлени джомакъла бла шагъырей этиу, аладан терен хапар бериу; тил айландырыуну бардыруу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырлануу.

2. Сабийле, ким билир, бу не затды?

Бачхалада суулу тоб,

Аны ичи кьызыл от. (Харбыз)

- Бу а неди?

Чачы джерден къарайды,
Къоян аны марайды. (Быхы)

- Алаша кишичик балчыкыгъа батыб турады. (Турма)

- Была барысы да не затладыла? (Элберле)

- Тюз айтасыз, джомакъланы сиз билесиз. Ала не заманда, къалайда айтылгъандыла? Аланы юсюнден бир ушакъ этейик.

3. Джылны джаз, джай, кюз дегенча, кёзюлеринде джомакъ айтыргъа джарамагъанды. Сабий айтама десе да, уллула эркинлик бермегендиле. Эл ишге чыгыб, джаз сабан сюрген, кьой тёлю берген кёзюуде, артыксыз да, муслиманча байрам кюнледе, джомакъ айтхан ырысха тергелгенди. Къарангы ангылаугъа кёре, ишни юсюнде джомакъ айтсанг, сабан къаран кьалыргъа, мал чарпыргъа, кьош джарсыргъа боллукъ болгъанды.

Джомакъ айтышыу, сабанла орулуб, биченле джыйылыб, мал баугъа джарашхандан сора, кьач башында башланнганды.

Джомакъ айтыргъа эм таб заманнга кюн батхандан сора бла кьыш чилле чыкыгъанны арасын сайлагъандыла.

Кече болмаса, кюндюз джомакъны атын да сагъынмагъандыла. Кюндюз джомакъ айтхан кенчексиз кьалады деб, улгу чарлагъандыла анга кьартла. Кече да, ушхууур тыннгандан сора, башланнганды джомакъ айтыуну уллусу. Кеслери да отджагъада джыйылыб айтыргъа ёч болгъандыла.

Джомакъ айтыу малчы кьошпада, ыстым тойлада, тюрлю-тюрлю кёз ачхан ийгирликледе джюрюгенди.

4. Джомакъ айтыу.

-Сабийле, ким биледи джомакъла? Келчигиз, айтыб ойнайыкъ.

Дерсни темасы: «Джаныуарла».

Дерсни мураты: сабийлени юй хайыуанла бла шагъырсей этиу, кыйын таууушла бла энчи ишлеу, тил байлыкъларын, джаныуарлагъа сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Джангы дерс.

Ал ушакъ. — Сабийле, бюгюн биз сизни бла юй хайыуанланы юсюнден ушакъ этерикбиз. Келигиз, бу суратла бла эсибизге тюшпорейик кьайсыланы таныгъаныбызны.

Суратла бла иш: ит, ат, ийнек, кючук, тай, бузоу, кьой, эчки, эшек, кьозу, улакъ, гылыу.

- Сабийле, энди быланы кьауумлагъа юлешиб ойнайыкъ.

3. Дидактика оюн: «Нёгерин таб».

ит — кючук, ат — тай, ийнек — бузоу, кьой — кьозу, эчки — улакъ, эшек — гылыу.

- Сабийле, быланы ичинде бизде джашамагъан хайыуан бармыды?

- Тюре.

- Ол кьайда джашайды билемисиз?

- Тюеле кьумлу джерледе (пустыняда) джашайдыла. Ала кёбюсюне джюк ташыргъа джарайдыла.

- Бу джаныуарлагъа барысына да кьалай айтадыла?

- Юй хайыуанла.

4. Бегитиу.

Дидактика оюн «Нёгерин таб».

Дерсни темасы: «Юйдеги».

Дерсни мураты: сабийлени юйдеги не болгъаны бла шагъырсей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; юйдегини багъаларгъа, сыйларгъа, сюерге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Дидактика оюн «Урчукъ».

Урчукну бир кьолдан бир кьолгъа бериб баргъан заманда сабийле атларын айтыб барадыла.

- Урчук, урчук, сен бурул,

Кесинги белингден тутдур.

Танымай эсенг сен бизни,

Хар кимни атын айтдыр.

3. Сурат бла иш. «Юйдеги».

- Сабийле, суратда не кёресиз? (Ана бла ата)

- Андан сора уа?

- Аття, ання, кызычык, джашчык.

- Кызычык бла джашчык не ишлейдиле?

- Ана бла ата уа?

- Сабийле, кызычык джашчыкгъа ким болады?

- Аття бла ання ана бла атагъа уа?

- Юйню ичинде дагъыда не барды?

Бу юйдегиди. Юйдегиде кимле боладыла?

4. Оюн «Эчкичик».

Дерсни темасы: «Бачха кёгетле».

Дерсни мураты: сабийлени бачха кёгетле бла шагърей этиу; тил байлыкълары бла хайырлана билирге юретиу; урунуу сыйларгъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Ушакъ «Бачха кёгетле».

- Бачха кёгетле деб кьаллай кёгетге айтабыз? (Алма, кертме, эрик).

- Тюз айтасыз. Бюгюн да биз быланы танырыкбыз.

3. Суратла бла иш.

- Сабийле, бу суратда кёгетлени орусча атларын ким биледи? (Вишня, грандклюд, персик).

- Келигиз, энди быланы атларын къарачайча юренейик.

Вишня – балий, грандклюд – бал эрик, персик – тюкло шаптал.

4. Абайханланы Н. «Балийчик».

Ал айында балийчик,

Акъ кьурмашча, чыкыгъанды.

Арт айында балийчик

Кёгетлерин такыгъанды.

Терекчикни юсюнде

Кыппа-кызыл балийле.

Алагъа къараб ёсдюрген,

Сау болсунла сабийле!..

5. Оюн «Тобну тут да – тюзюн айт».

Устаз тобну сабийге атады да бир кёгетни айтады, сабий ол кьаллай кёгет болгъанын айтыб, ызына къайтарады. Терс айтхан – олтурады. Эм иги билген – артха къалады.

Дерсни темасы: «Ишде керек затла».

Дерсни мураты: сабийлени ишде керек затла бла шагърей этиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; урунургъа сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Джангы дерсни ангылатыу.

Ал ушакъ. – Сабийле, биз бюгюн ишде керек затланы юсюнден ушакъ этерикбиз.

Суратла бла ишлеу: чага, басха, темир таякъ.

- Бу суратланы атларын ким айтыр?

- Чага неге джарайды?

- Басха уа?

- Темир таякъ бла кьаллай ишле этедиле?

Сурат бла иш. «Къач арбазда».

- Арбазда не ишлейдиле?

- Ата темир таякъ бла не этеди?
  - Ана уа чаганы нек алгъанды?
  - Джапчыкъ тахталаны не бла ариулайды?
  - Юйдеги барысы да не этедиле?
3. Оюн «Кишиуум, къайдаса?»

Кишиуум, къайдаса?
 - Кыс-кыс-кыс...
 - Энтда ач къалгъанса.
 - Кыс-кыс-кыс...
 - Сют къуйдум къалайчыкъгъа,
 Эт салдым алайчыкъгъа.
 - Кыс-кыс-кыс...
 - Баугъа да къарадым,
 Чардакъгъа да къарадым —
 Излей-излей арыдым.
 - Кыс-кыс-кыс...
 - Тасды, джокъду кишиуум,
 Сора токъду кишиуум.
 Сора токъду, сора токъду,
 Сора токъду кишиуум!

Дерсни темасы: «Къурт-къумурсха».

Дерсни темасы: сабийлени джерни тюбюнде джашагъан джаныуарла бла шагъырей этиу, табигъатны ич дунясын сакъ-ларгъа юретиу, хар джанны кесини орну болгъанын ангылатыу, тил байлыкъларын ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
Сабийлеге къурт-къамыжакъ болгъан суратла кёргюзтюу.
Аланы атларын айырыб айта билирге юретиу.
3. «Гурт тауукъ» деген назмуну сабийлеге ариу, кескин окъуу.

Сёзлюк иш: гурт тауукъ, зауукъ, багуш, сакъ, къамыжакъ.
 Сабийле бла 2-чи төрттизгинни азбар этиу.

3-4 сабийге айтдыруу.

4. Оюн «Гурт тауукъ бла къуш».

Сабийле къуш болмагъан заманда чабышыб арбазда ойнайдыла. Устаз къычырады: «Къуш келеди, къачыгъыз!»

Сабийле, къуш джетгинчи къачыб, гурт тауукъну ызындан сирелиб, төгерегине джыйылыргъа керекдиле. Гурт тауукъну къатына джеталмагъан къушну азыгъы болады...

Дерсни темасы: «Къач» - ушакъ.

Дерсни мураты: сабийле бла къачны юсюнден ахыр ушакъ, назмуну эсге тюшюрюу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; къарачай тилде кирсиз сёлеширге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.
2. Дерсни тинтиу.
Ал ушакъ «Къач».
- Сабийле, къач деб орусча неге айтадыла?
- Къачда кюн суугъуракъ болады. Суула таркъадыла (аз боладыла). Чыпчыкъла джылы джерлеге учадыла. Ала къайсыладыла? Бизни бла бирге къалгъанла уа къайсыладыла?
- Тереклени чапракълары тюшедиле. Ала, саргъалыб, ариу кюйюзча, джерге джайыладыла, андан сора къуу боладыла. Адамла къышха хазырланадыла, азыкъларын джыядыла...
3. Хубийланы О. «Къач» деген назмусун окъуб, эсге тюшюрюу.
4. «Дуркъу ичинде ёгюз» - къайтарыу.
5. Оюн «Учду-учду, ким учду?»

Дерсни темасы: «Къыш». «Джау-джау, джабалакъ».
Кечерукъланы Б.

Дерсни мураты: сабийлени къышны шартлары бла шагърей этиу; къыйын тауушла бла ишлеу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; табигъатха соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
Ал ушакъ (къышны юсюнден).
Сёзлюк иш: джабалакъ, табигъат, джомакъ.

Дерсни темасы: «Нарт сёзле».

Дерсни мураты: сабийлени нарт сёзле бла шагърей этиу. Ол сёзтутуш къайдан келгенин аңгылатыу, тин байлыкъларын ёсдюрюу; кирсиз сёлеширге тырмашдыруу; тилге соймекликлерин бегитиу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
Ал ушакъ. Нарт сёзлени юсюнден ушакъ.
- Нарт сёзле деб нек айтылады? Нартла кимле болгъандыла? Сёзлери алай багъалы нек болгъанды?..
3. Нарт сёзлени юлгюлери.
а) Ата джуртун соймеген — атасын да соймез.
б) Бирликде — тирилик.
в) Адам сёзюнден белгили.
г) Нарт сёз къарт болмаз.
4. Аланы тинтиу.
5. Нарт оюн «Ёретин скандырбек».

Дерсни темасы: нарт таурух «Сосуркъа бла эмеген».

Дерсни мураты: сабийлени нарт таурухла бла шагърей этиу; тин байлыкъларын ёсдюрюу, хапарларгъа юретиу; таурухлагъа соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.
2. Нарт сёзлени эсге тюшюрюу, тинтиу.
Акъыллы ишин тындырыр,
Тели башын сындырыр.
3. Джангы дерс.
Хапарчы Акка, эшикни къагъыб, таурухну келтириб кетеди.
Нарт таурух «Сосуркъа бла эмеген».
Сосуркъа бла эмегенни суратларын сюзюу.
- Сосуркъа къаллай адам болгъанды?
- Эмеген а?
- Адамгъа кючден сора да не зат керек болады?
- Кючюнг болмаса да, акъылынг бла адамны хорларгъа боллукъмуду?
- Къалай?
- Бурун нартланы халилеринде къаллай шартларын джаратасыз?
- Нек?
- Нартлагъа ушаргъа сюеми эдигиз? Нек?
4. Оюн. «Нартланы оюнларындан».

Дерсни темасы: «Сауутла».

Дерсни мураты: сабийлени юйде керек сауутла бла шагърей этиу; атларын билдириу, юретиу; ала не затха кереклилерин айтыу; кирсизликге юретиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; кирсиз сёлеширге тырмашдыруу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Ал ушакъ. — Сабийлени дерсни мураты бла шагърей этиу. «Айханны сауутлары» деген сёз кьайдан чыкыгъаныны хапарын айтыу.

Сёзлюк: джыккыр, шыша, кьошун, элек, сахан, саблы, сюзгюч, таба, чоюн.

3. Дидактика оюн. Сабийле бла аш юйню сауутларын тизиб ойнаргъа юретиу.

4. Сёзлюк сёзлени кьайтарыу, бегитиу.

Дерсни темасы: «Ашарыкъла».

Дерсни мураты: сабийлени кьарачай шхууурла бла шагърей этиу, аланы керекли хантла болгъанларын ангылатыу; миллет ашлагъа сыймекликлерин ёсдюрюу; кыйын таууушла бла ишлеу; тил байлыкъларын ёсдюрюу.

Дерсни барыуу. (Ортанчы кьауумгъа кьара).

Дерсни темасы: «Ашарыкъла».

Дерсни мураты: сабийлени миллет ашарыкъла, суусунла бла танышдырыуну бардырыу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; ана тиллеринде эркин сёлеширге юретиу.

Дерсни барыуу. (Ортанчы кьауумгъа кьара).

Дерсни темасы: оюн «Тардан ётюу».

Дерсни мураты: сабийлени джангы оюн бла танышдырыу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; джигитликни, усталыкны, чемерликни шартларын юретиу, бегитиу; чыныкъдырыу; сабийле бла бирге ана тиллерин ангыларгъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Оюнну хапарлау, тинтиу.

Оюнланы юсюнден ал ушакъ. Сёзлюк: кьала, ызлыкъ, кьазыкъ, онг джаны, сол джаны...

Оюн «Тардан ётюу».

Ташланы орнуна агъач кесекледен кьалала ишленедиле неда буруула.

Къызчыкъла кеси кеслери бла, джашчыкъла да кеси кеслери бла эришедиле.

Ёталмагъанла артда тёртаякъланыб, кёзлерин ачыб ётедиле. Ала кьоркьакълагъа, болумсузлагъа саналадыла.

3. Бегитиу. Оюнну кьайтаргъан сагъатда не затха юретгенин сабийле кеслери айтсала да игиди.

Дерсни темасы: «Кёкенле». «Чум, чум, чум терек» - айтыу.

Дерсни мураты: сабийлени кёкенле бла биринчи танышыулары; тилбургъучланы айтыргъа юретиуну бардырыу; табигъатха сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Сёзлюк: чум, джабышмакъ, кёкен, кьазакъ.

Кёкенлени суратларын кёргозюу. Терекледен не башхалыкълары болгъанларын ангылатыу.

Табигъатда кьаллай хайыры барды?..

Орусча атларын айтыу: кизил, боярышник.

3. «Чум, чум, чум терек» - айтыу, тинтиу.

Сабийлеге ауздан айтыу.

Тинтиу.

Соруулагъа джууаб беруу.

Сабийле бла азбар этиу.

4. Бегитиу.

1-2 сабийге айтдырыу.

Аууздан барына да айтдырыу.

5. Оюн «Тардан ётюу».

Дерсни темасы: «Суу – тенгиз».

Дерсни мураты: сабийлени суу бла, анда джашагъан джаныуарла бла шагъырей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; ана тиллеринде таза сёлеширге тырмашдырыу; табигъатха соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Озгъан дерсни тинтиу.

3. Джангы дерсни бардырыу.

Ал ушакъ. Суу-тенгиз-суу джаныуарла. Аланы юсюнден джомакъла айтыу, суратлада джууабларын кёргозюу.

Кеси – гитче тенгизди, чабакълары семизди. (Кёл).

Океандан гитчеди, башы толкъунду,

Кёлден уллуду, ичи мелхумду. (Тенгиз).

Бир келиним барды, сёлешмейди, кюлмейди,

Суудан чыгъаргъа соймейди. (Чабакъ).

Териси – гыбыт кибик,

Уста алыр кёолунгдан, суудан ёрге секириб. (Дельфин).

Эм уллу хонтаны башында фонтаны,

Эм уллуду юйю, таб-тазады юсю. (Кит).

Сууда учуб барады, чабакъланы озады. (Кеме).

4. Дерсни бегитиу, джангы сёзлени къайтарыу.

5. Оюн.

Дерсни темасы: Айтыу «Джау, джау, джау, джангур».

Дерсни мураты: сабийлени айтыу бла танышдырыу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; къарачай адетле бла танышдырыу; кирсиз сёлеширге юретиу; къарачай-малкъар фольклоргъа соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Озгъан дерсни къайтарыу.

Джомакъланы эсге тюшюрюу, джууабларын суратлада табыу.

3. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. – Эртде заманда джангур джаумай, болгъан кьургъакъ болса, джаудурур ючюн тилек тилеб, сабийле эшикде ойнагъан этгендиле. Ала тюрлю-тюрлю айтыула айтхандыла...

Бюгюн биз аланы бирин айтыргъа юренникбиз.

4. Сёзлюк иш: джаулу гюттю, къуймакъ, къалач, арпа унла.

5. Сабийле бла бирге айтыб бегитиу. (Кёоллары бла джаугъан джангурну, джаулу гюттюню кёргозюу).

Ахырында чыпчыкъча учуб кетгенин кёргозюрге боллукъду.

Дерсни темасы: «Кийимле». Абайханланы Н. «Хыйла кьозучукъ».

Дерсни мураты: сабийлени къарачай халкъ кийимле бла танышдырыу; хапарларгъа юретиу; тин байлыкъларын, миллетлерине соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Озгъан дерсни эсге тюшюрюу.

Кечерукъланы Б. «Баппаханчыкъ» деген назмусун къайтарыу.

Сабийлеге айтдырыу.

Сёзлюк сёзлени эсге тюшюрюу.

3. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Къарачай халкъ кийимлени кёргозюб, аланы

атларын айтыб, къалай, не заманда кийилгенлерини юсюнден ушакъ.

Сёзлюк: къаптал, бёрк, чепкен, хазырла.

4. Абайханланы Н. «Хыйла къозучукъ» деген таурухун окъуу.

Тинтиу. – Бёрю юсюне не кийиб тура эди? Къабыргъада суратда уа ким бар эди? Аны къаллай кийимлери бар эди?..

5. Дерсни тамамлау.

Оюн «Къойчу бла къойла».

Дерсни темасы: Халкъ таурух «Патчах бла джашчыкъ».

Дерсни мураты: сабийлени халкъ таурухла бла шагърей этиунно бардырыу, тил байлыкъларын ёсдюрюу. акъыл джыл бла байланмагъанын ангылатыу; сёзню магъанасы уллу болгъанын ангылатыу, ана тилге сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Озгъан дерсни къайтарыу.

- Къаллай таурух окъугъан эдик? Бёрюню юсюнде неси бар эди? Алагъа къаллай кийимле дейбиз? (Халкъ). Таурухну ким джазгъанды? (Абайханланы Н.).

3. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. – Эртде заманда патчахла (бай адамла) бла джарлыла (джугъу болмагъан адамла) болгъандыла. Ала къалай, къайда джашагъанларыны юсюнден хапар.

Сёзлюк иш: патчах, джумушчу, ташкёмюр, бау ханс (кырдык).

4. Таурухну сахнада кёргозюб танышдырыгъа боллукъду. Патчах бла джашчыкъны ушакъларын кёргозюб къояргъа боллукъду. Окъургъа боллукъду, алай а соруулагъа керек затланы кёргозюрге керекди.

5. Джангы дерсни бегитиу.

Сабийлеге «патчахны, джашчыкъны орнунда бол», деб кёрюрге боллукъду.

Соруулагъа джууабларын джангыдан сорургъа боллукъду.

- Сиз къаллай джууаб берлик эдигиз, джашчыкъны орнунда болсагъыз?

5. Дерсни тамамлау.

Оюн «Уллу хан» (Чыгхан патчах).

Дерсни темасы: «Джилекле – джомакълада».

Дерсни мураты: сабийлени джилеклени тюрлюлери бла шагърей этиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; джомакъланы билирге юретиу; табигъатха сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу. (Ортанчы къауумгъа къара).

Дерсни темасы: «Юй чыпчыкъла: бабуш, куриу».

Дерсни мураты: сабийлени юй чыпчыкъла бла танышдырыуну бардырыу; джомакъланы таныргъа юретиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу, ана тилге сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

- Къаллай джомакъла айтхан эдик? Биз къайсы джилеклени вареньелерин кёрген эдик?

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Билген юй чыпчыкъланы юсюнден, аланы халилерини, не ашагъанларыны, къаллай хайырлары болгъанларыны юсюнден.

Сёзлюк иш: бабуш, куриу (кърым тауукъ), кёл, ус.

Джомакъла:

Бир къызым барды да,

Кёлге кирсе, суу къонмайды. (Бабуш).

Бир кызым барды да,
Ёмюрю усу ачылмайды. (Курий).

- Сабийле, сиз а кыялай джомакыла билесиз чыпчыкы-
ланы юсюнден?

- Кыялай кийик чыпчыкыла билесиз? (Кыаргъа, шорбат,
кыарылгач, турна, чаука, кыуш, гугук).

- Аланы юсюнден не назму, не джомакъ, не таурух
билемисиз? Ким айтыр?

3. Суратлада чыпчыкыланы таныб, атларын айтдырыу.

4. Джангы дерсни бегитиу.

Джомакыланы азбар айтыргъа юретиу.

3-4 сабийге азбар айтдырыу.

5. Оюн.

Дерсни темасы: Нарт таурух «Кыарашауай бла
Кыазанбаш».

Дерсни мураты: сабийлеге нарт таурухла бла таныш-
дырыуну бардырыу; кыарачай-малкыар фольклоргъа сюймек-
ликлерин ёсдюрюу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; кирсиз
сёлеширге, хапарларгъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни тинтиу.

- Кыялай джомакыла юбилген эдик?

- Кыайсы чыпчыкыланы таныдык?

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. — Нарт таурухлада Ёрюзмек бла Сатанай
нартла атасы бла анагъа саналадыла. Аланы юсюнден нарт
джырлада былай айтылады:

Ол Сатанай болгъанд нартла анасы,

Ёрюзмек да болуб нарт аскерни атасы.

- Нартланы тюрлюлери бла сиз да таныша тургъансыз.
Бюгюн Кыарашауай бла танышырыксыз.

Кыарашауай Алаутанны джашы болгъанды. Кеси да
адебле, ишленген нарт болгъанды. Кыюлюлюгю уа —
нартланы пелиуаны болгъанды...

3. Сёзлюк иш: пелиуан, Гемуда, эшек джауурлукъ, ангыр-
чакъ, акъсуу, ауана, бёскюн.

4. Нарт таурухну хапарын айтыу.

Ангыламагъанларын тинтиу.

5. Джангы дерсни бегитиу.

- Кыарашауайны анасы ким эди?

- Атыны аты кыялай эди? Ким бла тубешеди? Не тиледи?
Кыошда не болду? Кыазанбаш артда кыялай акыл алды?

Сабийлеге хапарын айтдырыу.

6. Дерсни тамамлау. Оюн «Ёретин скандырбек». (Билек тутуш).

Дерсни темасы: «Кыыш». Кечерукъланы Б. «Джау,
джау, джау, джабалакъ».

Дерсни мураты: сабийлени кыышны шартлары бла ша-
гырей этиу; кыйын тауушла бла ишлеу; тил байлыкъларын
ёсдюрюу; табигъатха, ана тилге сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу. (Ортанчы кыауумгъа кыара).

Дерсни темасы: «Адамны энчи затлары».

Дерсни мураты: сабийлени джашагъан джерлерин
кыарачай тилде кирсиз айтыргъа юретиу: шахарын, элин,
орамын, кыйюн санын; тил байлыкъларын ёсдюрюу; орамда,
джолда кеслерин тюз джюрютюрге, джолда джюрюген джо-
рукъ бла хайырланыргъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кыайтарыу.

Сабийле бла Кечерукъланы Б. «Джау, джау, джабалакъ»
деген назмусун кыайтарыу.

Кыышны шартларын айтыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Сабийле, хар адамны кеси джашагъан джери болады. Анга *гитче Джурту* дерге боллукъду. Бир-бир адамла элде джашайдыла, бирле уа – сахарлада.

Эл бла *сахарны* суратларына къараб, тенгешдириу. Бир-биринден къалай айырыргъа юретиу.

- Биз сизни бла *Къарачай сахарда* джашайбыз. Анга орусча *Карачаевск* дейдиле. Сахарны кёб *орамлары* барды. Ала уллу, ариу, кенг орамладыла...

Орамда кёб юйле болгъаны себебли, ала санаугъа тошедила. Хар бирини *саны* болады.

Юйге иш: хар ким джашагъан орамыны атын, юйюню санын билиб келирге.

3. Сюйюнчланы А. «Карачаевск – шохлукъ сахар» - деген назмусун окъургъа боллукъду.

4. Дидактика оюн: «Бу элмиди, сахармыды, суумуду, таумуду?»

5. Дерсни тамамлау.

Оюн «Боранкелди».

Дерсни темасы: «Кийимле» (кыш).

Дерсни мураты: сабийлени къарачай халкъ кийимле бла шагъырей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; эски къарачай сёзле бла хайырланыргъа юретиу; ана тиллерине сюймеклик-лерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

- Ким айталлыкъды джуртуну, джашагъан сахарыны, элини, орамыны, юйюню саныны атын?

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Ал ушакъ. – Сабийле, кыш адам къалай кийинеди?

Бурун, таулада ишлегенле уа бусагъатда да, кеслерини къарачай халкъ кийимлерин кийгендиле...

Сёзлюк: джамчы, чурукъ, башлыкъ, къаптал...

3. Суратла бла иш.

Сёзлюк сёзлени суратлада къараб таныу.

Ала неден ишленгенлерин айтыу.

Неге джарагъанын аныглатыу.

Джомакъла келтирирге боллукъду.

4. Дерсни тамамлау. Оюн.

Дерсни темасы: Оюн «Джылан юретиу».

Дерсни мураты: сабийлени эски халкъ оюнла бла шагъырей этиу; тил айландырыу; чемерликлерин, усталыкъларын ёсдюрюу; кирсиз, кескин сёлеширге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Суратлада къарачай халкъ кийимлени таныб, айтдырыу. Ол кийимлени къалай хайырланганларын айтдырыу.

3. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ: оюнну юсконден хапар беруу. Алгъын джашчыкъла ойнагъандыла бу оюнну. Отун алыргъа чегетге джюрюген сагъатда джолда бир-бирлери бла эрише баргъан-дыла.

Сёзлюк иш: осулу (опекун), эген, джиб, аркъан.

Оюн «Джылан юретиу». Ойнай баргъан сагъатда бу сёзлени айтхандыла:

Джылан тилин сууургъан,

Осулу кююн сойдургъан,

Джашчыкъ оюн туудургъан,

Эген белин буудургъан!

Оюнубуз бузулмасын, сынджырыбыз кюрушмасын.

4. Дерсни тамамлау. М/ф. къаратыу, ызы бла ушакъ этиу, сахнада эджиклетиу.

Дерсни темасы: «Кийик джаныуарла» (аслан, къаплан, агъач къоян...).

Дерсни мураты: сабийлени кийик джаныуарла бла танышдыруну бардыру; тил байлыкъларын ёсдюрю; джомакъланы билирге юретиу; джаныуарлагъа соймекликлерин ёсдюрю.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ: кийик джаныуарла юй хайыуанладан не бла айырыладыла? Дидактика оюн «Джаныуарны юйюн табчы». Юй хайыуанланы юйню (суратны) къатына, кийик джаныуарланы да чегетни (суратны) къатына айырыб салыргъа керекди.

Къаллай кийик джаныуарла билесиз? (Айю, мамурач, бёрю, тюлкю, къоян, буу, кирпич, кийик пил...).

– Бюгюн сиз атларын билмеген джангы джаныуарланы билликсиз: аслан, къаплан, агъач къоян.

(Суратлары бла танышдыру, аланы халилерини юсюнден хапар бериу).

Джомакълада хар джаныуарны халын, халисин табыб таныргъа юретиу.

Къарны ач – кёлю токъ. (Аслан).

Къолан къапталлы,
Къынгыр тырнакълы. (Къаплан).

Болмагъанлай къанаты,
Терекледе учады. (Агъач къоян).

4. Джомакъланы азбар айтыргъа юретиу.

5. Дерсни тамамлау, оюм чыгъару. Оюн «Ой, тегерек, тегерек».

Дерсни темасы: «Байрамла. Джангы джыл».

Дерсни мураты: сабийлени Джангы джылны байрамы бла байламлы затла бла шагъырей этиу; тил байлыкъларын, таурухлагъа соймекликлерин ёсдюрю; Джангы джылгъа аталгъан назмуланы, джырланы къайтарыу; кескин, кирсиз айтыргъа юретиу.

Дерсни барыуу

Устаз 2-3 дерседе айтылгъан муратланы толтурургъа тырмашады.

Джылны 2-чи джылджарымы.

Дерсни темасы: Нарт таурух «Гезох улу Созар».

Дерсни мураты: сабийлени нарт таурух бла тынышдыру; тарихден хапар бериу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрю; къыйын сёзле бла тауушла бла ишлеу; тынгыларгъа, хапарларгъа юретиу; ана тиллерине соймекликлерин ёсдюрю.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни тинтиу-къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ.

– Нарт таурухла деб неге айтабыз? (Аланы юсюнден хапар бериу, къайтарыу)

– Нартланы юсюнден не билесиз?

– Нарт сёзле деб нек айтадыла?

– «Нарт сёз къарт болмаз» деб, нек айтадыла?

3. Сёзлюк иш: бууаз кьатын, улан, эмчек улан, илишан, мюлк, джюген, чариш, душман, осал ат болмаз, элия, джылкьы...

4. Таурухну окьуу, тинтиу.

- Гезох улу Созар ким эди? (Нарт).

- Аны ким асырагъан эди? Нек?

- Ол кесине кьаллай ат табды?

- Ала кьайры бардыла?

- Элияны сакьлауулу не эди? (Къуш).

- Гезох улу Созар кьалай хорлады аны?

Атангы кьанын алырма деб, нек айтхан эди?

- Джылкьыны кьалай сюрдюле?

- Нарт таурухла дагъыда билемисиз?

5. Керилиу кёзючук.

6. Дерсни бегитиу.

Экинчи кере окьуу, хапарын айтыу.

Сабийлени тюз хапарларгъа юретиу, айталмагъан сёзлерин айтдырыу, юретиу.

7. Нарт оюн.

8. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Айтыула. «Бирем-бирем, экем-экем».

Дерсни мураты: сабийлени айтыула-санаула бла шагъырей этиу; тил айландырыу; оюн халда бирден азбар айтыргъа юретиу; кьыйын тауушла бла иш; кескин сёлеширге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Айтыула неге керек болгъандыла? (Тил айландыргъандыла. Сёз чемерликлери ёсгенди...

- Санаулары айтыб, не ойнагъандыла? (Бугъунчакъ).

Сёзлюк: олтан, сары, тору, абал, чабал..

3. Айтыуну-санауну юрениу.

- Бирем-бирем,
Экем-экем,
Ауур олтан,
Арба джекген,
Сары тай,
Тору тай,
Абал тай,
Чабал тай,
Чыкь, Тотай!

Сабийлеге азбар айтдырыу.

4. Бугъунчакъ оюн.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Халкь таурух «Чырпачыкь».

Дерсни мураты: сабийлени халкь таурух бла шагъырей этиу; тил байлыкъларын, сёз хазналарын ёсдюрюу, толтуруу; кьыйын сёзле бла, тауушла бла ишлеу; халкь таурухлагъа сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Ал ушакъ. — Сабийле, бюгюн бизге хапарчы Акка таурух ийгенди. Ол таурух бир гитче джашчыкьны акьыллылыгыны юсюнденди. Ол таурухну ичинде быллай сёзле тюбекдиле. Сиз аланы билмейсиз, аны себебли, биринчи аланы таныйыкь.

Сёзлюк: *сылтау, чырма бёрк, хойнух, эмеген, базмагъанды, дауурбаз...*

2. Халкь таурух «Чырпачыкь». Таурухну кескин окьуу, кьыйын сёзлени тинтиу.

3. Таурухну юсю бла соруула:

- Джашчыкьгъа Чырпачыкь деб, нек атагъандыла?

- Аны кеси джангыз нек иймегендиле?

- Чырпачыкь сабийле бла кьайры баргъанды?
- Анда неге тюбегендиле?
- Эмегенден кьачаргъа ким болушду?
- Наныкь челеклерин не этдиле?
- Эллерине не заманда джыйылдыла?
- Эмеген а не этди?
- 4. Дersни бегитиу.
- Экинчи кере окъуу. Хапар айтдырыу.
- 5. Оюн «Тыпыр-тыпыр-тыпыр».
- 6. Дersни тамамлау.

Дersни темасы: «Хансла».

Дersни мураты: сабийлени дарман хансла бла шагъырей этиу; тил байлыкъларын, сёз хазналарын ёсдюрюу; табигъатха, ана тилге соймекликлерин ёсдюрюу.

Дersни барыуу

1. Озгъан дersни эсге тюшюрюу.
2. Джангы дersни тинтиу.
Ал ушакъ. Хансладан, аланы хаталарындан-хайырларындан хапар бериу.
Сёзлюк: тау шай, джанджюрек, дугъума...
3. Хансланы суратлары бла ишлеу, атларын тюз айтыргъа юретиу.
Билген хансларын эсге тюшюрюу, суратлада табыб айтдырыу.
4. Дидактика оюн. «Ханс, терек, кёкен». Суратланы юч кьауумгъа тюз юлеширге керекди.
5. Къарачай тилде м/ф кьаратдырыу, ангылатыу ушакъны бардыра.
6. Дersни тамамлау.

Дersни темасы: Гоккала. Мусакаланы С. «Къууанч».

Дersни мураты: сабийлени гокка хансланы къарачай тилде атлары бла шагъырей этиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; табигъатда сейир затланы кёре билирге, аланы сакъларгъа юретиу; ариулукъгъа соймекликлерин ёсдюрюу.

Дersни барыуу

1. Озгъан дersни кьайтарыу.
2. Джангы дersни тинтиу.
Ал ушакъ. Гоккаланы адамны джашауунда магъанасыны юсюнден сёлешиу; аланы табигъатда багъларыны юсюнден айтыу.
Сёзлюк иш: акъ инджи, орузат, алтынкёз...
- Бюгюннге дери билген гоккаларыны атларын айтдырыу, суратлада табыу.
3. Ёлмезланы М.»Къанатлы гюлчюк» - окъуу.
- Мусакаланы С. «Къууанч» - окъуу, сюзюу.
- Фатимат нени эсledi?
- Тамырчыкь не эте эди?
- Хансчыкьны неле ашадыла?
- Фатимат бла къарнашчыгъы буруучукь не эте эдиле?
- Тамырчыкьны юсюнде не ёсдю ахыры?
- Сиз а кьалай кьарайсыз ёсген затха?
4. Хапарчыкьны 2-чи кере окъуу. Сабийлеге хапарын айтдырыу.
5. Гокка хансланы гербарийде тамырын, саптагъайын, чирчегин (бутон) табаргъа юретиу.
6. Оюн «Кишиуум, кьайдаса?»
7. Дersден оюм чыгъарыу.

Дersни темасы: Оюнла. «Боранкелди».

Дersни мураты: сабийлени оюн бла шагъырей этиу; санчыкъларын чыныкьдырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; къарачай тилде кирсиз сёлеширге юретиу; халкь оюнлагъа соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Оюнну джоругъун ангылатыу. Сёзлерин азбар этиу.

Эки къаууумгъа юлешинедиле. Чёб атыб, къайсы бугъуучу, къайсы тутуучу болгъанын айырадыла. Бугъуучула ташагъа кетиб, биреуню «Бораннга» айырадыла.

Аны, тутуучула танымазча, башха тюрлю кийиндиредиле. Къалгъанла уа кими – бёркюн, кими тыш кийимин ауушдурадыла. Сора: «Хазырбыз!» деб, кычырадыла.

Ол бир къауум кенгине джайылады, орталары да 2-3 атлам болурча. Сора бирден: «Атагъызгъа, къутугъызгъа махтандыргъан ким барды?» деб кычырадыла. «Боранла» да: «Атабызгъа, къутубузгъа махтандыргъан «Боранды»! Ахматды («Боран» ким болса, аны аты айтылады) къутубуз! Тутсагъыз, къаран къалсын, тутугъыз!»

Былай айтыб, тутуучула таба чабышадыла. Тутуучула «Боранланы» ичинде Ахматны таныб, тутаргъа керекдиле, кеслерини чекден Ахмат ётгюнчю

Тутсала, кеслери «Боранла» боладыла, туталмай къалыб, Ахматны ётдюрюб ийселе, биягъынлай тутуучула къаладыла.

3. Дерсни оюнну талай кере ойнаб тамамларгъа.

Дерсни темасы: Алгъышла.

Дерсни мураты: сабийлени халкъ алгъышла бла шагъырей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; сёз чемерликге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Алгъышла нек айтылгандыла, къаллайла болгандыла, аланы юсюнден ушакъ.

Тюрлюлери: юйде къууанч болса – «Джора боза», «Боза алгъыш», «Джалбауур алгъыш»;

келин келгенде;

сабийни бешикге бёлегенде;

дрказ башында сабан тойда;

Голлуда;

ындыр басханда;

кийиз ургъанда; чепкен басханда; джамчы этгенде;

джаш биринчи уугъа барса; биченнге чыкыгъанда; кысха алгъышла...

Сёзлюк: алгъыш, боза, агъач аякъ, той, Голлу, ындыр, уу, кийиз...

Алгъышладан юзюкле:

- Тынгылагъыз, тынгылагъыз, тынгылагъыз!

Болугъуз ауруусуз!

Тынгыламагъанла бауурсуз болугъуз.

Къууанча боза аякъны къолгъа алайыкъ

Дуниябыз мамыр болсун, ырысхыбыз къалын болсун,

Сюйгенлерибиз сюерча, сюймегенлерибиз да кюерча.

- Алгъыш аякъ, толу аякъ, алгъышлада болайыкъ!

Алгъыш кетмесин, къаргъыш джетмесин,

Сюймегенлерибиз кирик, Аллах этмесин!

Алгъыш аякъ – бал аякъ, къолубузгъа алайыкъ,

Аллахдан келген къыйынлыкъдан

Барыбыз да кенге къалайыкъ!

Келген келин кюле келсин,

Этер ишин биле келсин.

Насыблы болсун, држолу мамукъдан толсун.

Ой, мен алгъыш эте билмейме...

Уллу Аллах алгъыш этсин,

Сыйлы Файхамбар «Амин!» десин!

- Байла кирик бай болугъуз, кенгле кирик кенг болугъуз!

Алгышлагъа тенг болугъуз, атланганда – алгъа болугъуз!
Сынджырыгъыз къурушмасын, юйдегигиз урушмасын!

От тегерек къалын болсун!
Аман адам джалын болсун!
- Огъурлу бешикге белейик,
Бешикден сау чыгыб кёрейик!
Джанынг болсун Аллахха аманат!
Кесинг болгъун сейир аламат!
Джашау кюнюнг кёб болсун!
Сени сюйген да кёб болсун!
Атынг алгышлада айтылычу бол!
Игиликге джыйылычула болайыкъ!
Бу юйге Аллах насыбны къызганмасын!
Этген ашхы муратларын толугу бол!

3. Керилиу кёзючук.
4. Бир алгышны азбар этиу. 3-4 сабийге азбар айтдыруу.
5. Оюн.
6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Назмула. Къаракетланы И. «Минги Тауду...»

Дерсни мураты: сабийлени къарачай классиклени назмулары бла шагъырей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; табигъатха, Джуртха сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озган дерсни къайтаруу.
2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Кавказны тауларын айта, суратларын кёргозе, Минги Тауну мийиклиги бек уллу болгъанын билдиребиз...Анга къараргъа, юсюнде учаргъа, тёппесине минерге узакъ джерледен келгенлерин айтабыз...

Минги Тауну мийиклиги – 5642 м

Бели-Ала-Къая – 3854 м

Джугъутурлу Чат – 3927 м

Доммай Ёлген – 4047 м

Гондарай (Къобанны башланганы) – 3984 м

Сёзлюк иш: тёппе, Минги Тау, чамланыб, Джурт, куртле...

Устас Къаракетланы И. «Минги Тауду...» деген назмусун азбар айтады, тинтеди. Къаракетланы И. Кавказ таулагъа аталгъан талай чыгъармасы болгъанын айтады, юзюкле келтиреди.

3. Солуу кёзюу. Слайдлагъа неда суратлагъа джууукъда къарау.

4. Сабийле бла азбар этиу, 4-5 сабийге айтдыруу.

Минги тауду ариулукъну анасы.

Кюмюш кибик, джылтырайды джагъасы,

Не келеди бу залимни эсине?

Бир тауну да тенг этмейди кесине.

Джакълары, мамукъ кибик, агъарыб,

Къараб турад, Казбек таугъа чамланыб.

5. «Минги Тау» деген джыргъа тынгылатыу. Артда джырны билгенлеге джырларгъа къояргъа боллукъду.

6. Элбер: «Бир бугъам барды да, сыртындан къары кетмейди». (Минги Тау).

7. Дерсден оюн чыгъаруу.

Дерсни темасы: Къыш. Мусакаланы С. «Къол къабла». (2 сагъат)

Дерсни мураты: сабийле бла къышны шартларын къайтаруу; кийик джаныуарланы эсге тюшюрюу; тил байлыкъларын, табигъатха сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озган дерсни къайтаруу.
2. Джангы дерсни тинтиу.

Сабийле бла кышны шартларын эсге тюшюрюу, кьач бла джаз бла тенгleshдириу...

Сёзлюк: кюрке, эрлен (агъач кьоян), кюбюр...

3. Таурухну окъуу, тинтиу.

- Кирпичикге аннясы не этерге айтхан эди?

- Кьол кьабланы не заманда киедиле? Нек?

- Къыш келгенинде кирпичик не этди?

- Кимледен сорду?

- Кючюк кьайда джукълаб тура эди?

- Уянганында не этди?

- Айюлени кыш уатыргъа боламыды? Нек?

- Аннясы кирпичикге джангыла нек этди?

- Къаллай бетлери бар эди? Нек?

4. 2-чи кере окъуу, хапарын айтдырыу.

5. Оюн «Боранкелди».

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Назмула. Сюйюнчланы А. «Ана тилим».

Дерсни мураты: сабийлени джазычула бла шагърей этиуню бардырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; кирсиз сёлеширге юретиу; ана тиллерине сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. «Ана тил» деб нек айтылады, аны магъана-сыны уллулугъун сабийлеге анылатыу.

Нарт сёз: «Тилсиз миллет джокъ болур», аны тинтиу.

3. Назмуну окъуу, тинтиу, азбар этиу.

- Джаным, тиним, ана тилим,

Сенден алдым окъуу-билим –

Ана тилим – тийген кюнюм,

Сени бла айтсам, уллуду кёлом.

- Сенден алдым окъуу-билим деб, нек айтады?

- Кёлом уллуду дегенни, кьалай анылайсыз?

- Ана тилин алай бек нек сюеди джазычуу?

- Сиз а сёлешемисиз ана тилигизде?

- Анагъыз-атагъыз сизге кьайсы тилде сёлешедиле?

4. Азбар юрениу, 3-4 сабийге айтдырыу.

5. Дидактика оюн «Тылмач». Устаз орус тилде сёзле айтыб, сабий кьарачай тилге кёчюре барады.

6. Дерсни оюмлау.

Дерсни темасы: Нарт таурух «Сибилчи».

Дерсни мураты: сабийлени нарт таурухла бла шагърей этиу; тин байлыкъларын, сёз хазналарын ёсдюрюу; аууз халкъ чыгъармачылыкъга сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Нартла кимле болгъанларын эсге тюшюрюу. Ала кьачан джапахъандыла?

Сёзлюк иш: тууар сюрюу, тахса, кука, шынкъарт, тиш, тинтиуле, джамагъан...

3. Нарт таурухну «Сибилчини» окъуу, тинтиу.

- Нартла кьалайгъа келдиле?

- Сибилчи кьайры кетди? Нек?

- Кимге тюбеди?

- Кесин кьалай кьутхарды?

- Нартла эллерине кьалай джетдиле?

4. Керилиу кёзюучюк.

5. Таурухну 2-чи кере окъуу, 3-4 сабийге хапарын айтдырыу.

6. Оюн «Ой, тегерек, тегерек».

7. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Адамны энчи затлары. Занкишиланы 3. «Тас болгъан намыс».

Дерсни мураты: сабийлени кеслерини юсюнден хапар билирге юретиу, бегитиу; таурух бла шагъырей этиу; адебли-намыслы сезимлерин, шартларын ангыларгъа юретиу, бегитиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Адамны энчи затларын эсге тюшюрюу.

Сабийлеге атын, тукъумун, атасыны атын, къарт ата-ананы атларын, эчеч, къарнашланы айтдырыу; юйдегиден хапар айтдырыу; шахар, эл, орам, юйню саны къайсыла болгъанын къарачай тилде кескин айтдырыу.

3. Занкишиланы 3. «Тас болгъан намыс» деген таурухун окъуу, тинтиу.

- Гулоч таякъны нек алыб, джюрюй эди къарт?

- Не джыя эди ол? Нек?

- Джапчыкъны анасы «сени намысынг да аны къапчыгъына тюшгенди» деб, нек айтды?

- Джапчыкъ намысын къалай алды?

- Намысынг тас болмазча не этерге керекди?

4. Керилиу кёзюу.

5. Дерсни бегитиу. Экинчи кере окъуу, хапар айтдырыу.

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Айтыула. «Джанкъоз чыкъды Тотур айда».

Дерсни мураты: сабийлени тотур айны сейирлиги бла шагъырей этиу; тил байлыкъларын, сёз хазналарын байындырыу; джанкъозну сабийлеге кёртюзюу; табигъатха сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Соруулагъа джууабла.

- Сабийле, бу джылны къайсы чагъыды?

- Бу айны аты къалайды орусча?

- Февраль ай джылны къайсы чагъыды?

- Къарачайча анга къалай айтадыла?

Тотур ай дейдиле. Бу айда табигъатда бир сейир гокка-чыкъ чыгъады... Аты аны джанкъозду...

3. Айтыуну окъуу, тинтиу.

- Къайсы айда чакъды джанкъоз?

- Тотур къаллай айды? (Сууукъ).

- Ай не этди? Джер не этди?

4. Керилиу кёзюу.

5. Дерсни бегитиу. 2-чи кере окъуу, азбар айтдырыу.

6. Джанкъозну юсюнден джомакъ.

- Дуниягъа биринчи, къарда эригинчи,

Мылы джерни тешиб, чачын омакъ эшиб,

Чагъыучу гокканы, сагъыш эт да, таны! (Джанкъоз).

7. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Халкъ джомакъ «Къоянланы эринлери джырыкъ нек болгъандыла?»

Дерсни мураты: сабийлени халкъ аууз чыгъармачылыкъ бла шагъырейлендиргенни бардырыу; хапарларгъа юретиу; ариу адабият тил бла сёлеширге юретиу; тил байлыкъларын, ана тилге сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Сабийлеге джумушакъ къоян гинджини кѣргюзюб, аны юсюнден хапар бериу. Соруула бла кеслерине айтымла бла айтдырыу.

2. Сѣзлок иш: кѣл, къырылайыкъ, саф, къамиш, джырыкъ...

3. Халкъ джомакъны окъуу, тинтиу.

- Къоянла кѣлге башларын нек атаргъа излей эдиле?

- Нек къойдула?

- Эринлери нек джырыкъ болдула?

- Сабийле, бу таурухну эшитсенг, къаллай назму тюшеди эсинге?

Шахмурзаланы С. «Къоянчыкъ» - 2-3 сабийге айтдырыу.

4. Керилиу кѣзюу. «Тыпыр-тыпыр-тыпыр».

5. Дерсни бегитиу. Джомакъны 2-чи кере окъуу, хапарын айтдырыу.

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Москва – ара шахарыбыз.

Дерсни мураты: сабийлеге бизни джуртубуз учсуз-къыйырсыз уллу болгъанын ангылатыу; карта бла танышдырыу; ара шахарыбыз бла танышдырыу; джуртубузгъа сыймекликлерин ъсдюрюу; патриотлукъ сезимлерин бегитиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. – Сабийле, биз джашагъан кърал улуду. (Карта бла иш). Аны чеклери кѣб тюрлю башха къралла бла тийишеди. Аны аты – Россияды. Келигиз, тенгешдирейик башхала бла.

Бизни къралны ара шахары – Москвады. (Картада Москваны кѣргюзтюрге). Болгъан къралланы ара шахарлары картада джазылгъан этеди. Не ючюн? Ол хар къралны да эм багъалы, эм ариу, эм уллу шахарларыдыла. Кърал тамадала да

ол шахарлада джашайдыла. Бизни къралыбызны Россияны тамадасыны атын ким биледи? Бизни къралны президенти Д.А. Медведевди. Ол бизни уллу джуртубузну тамадасыды...

Суратла бла иш. Москваны ариу джерлерини суратларын кѣргюзе, шахарны юсюнден хапар.

- Сабийле, Москваны атын эшитмеген, аны билмеген джер юсюнде адам болмаз. Аны джарыкъ, кѣб этажлы мийик, ариу юйлери, сейир музейлери, мингле бла уллу тюкенлери, театрлары, кѣб китаблары болгъан библиотекалары, школлары, сабий садлары, институтлары барды. Кремльни уа ариулугъун айтыб айталмазчады...

Хар кюнде бу сейир шахарны кѣрюрге келген къонакъланы саны 2-3 миллионнга джууукъду...

Бу шахарны бек сыйгенден кѣб джазыучула джырла джазадыла, назмула айтадыла Москвагъа. Бюгюн мен да сизни бир джыргъа тынгылатайым. (О.Газмановну «Москва» деген джырына тынгылайдыла.)

(Ата джуртха, Москвагъа аталгъан 1-2 назму окъургъа да боллукъду.)

3. Дерсни тамамлау. Оюн.

Дерсни темасы: Байрамла. «Анамы байрамъ» Ёзденланы А.

Дерсни мураты: назму бла шагъырей этиу; тиширыуланы байрамларындан хапар бериу; тил байлыкъларын ъсдюрюу; азбар айтыргъа юретиу; аналагъа сыймекликлерин ъсдюрюу.

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Сабийлеге байрамны юсюнден хапар бериу; ананы сыйларгъа, аяргъа, нек сюерге кереклисин ангылатыу.

«Анала деген джыргъа тынгылатыу.

– Сабийле, бюгюн аналаны юсюнден нек тынгылайбыз? Тюздю. Аналаны, эгечлени, анняланы байрамларыды бюгюн...

Ёзденланы А. «Анамы байрамы» деген назмусун окъуу, тинтиу, азбар этиу.

Сёзлюк: оноулашхан, отоу, гюл...

3. Керилиу кёзюу.

4. Дерсни бегитиу.

- Сабийле, аналагъа аталгъан назмула ким биледи? (Абайханланы Н. «Аначыгъым» деген назмусун эсге тюшюрюу).

Нарт сёзюу айтыу, тинтиу. «Анасы саугъа ёксюзлюк джетмез».

5. Оюн «Табчы, ким тас болду».

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Каракетланы Ю. «Джаз».

Дерсни мураты: сабийлени назму бла шагърей этиу; джазны шартларын ангылатуу; кысха хапарчыкъла кёураб айтыргъа юретиу; тил байлыкъларын, табигъатха сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни тинтиу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Ал ушакъ. — Бюгюн биз сизни бла эшикде хауа болумну юсюнден ушакъ этерикбиз. Джылны төрт чагъы барды, эсибизге тюшюрейик.

Аны ючюн «Тылмач» деген оюнну ойнайыкъ. Зима — кыш, лето — джай, осень — къач, весна — джаз. Тюздю, биз джазны юсюнден ушакъ этерикбиз. Мартха къарачайча *байрым ай* дейдиле. Бу айда джаз башланганга саналады...

3. Соруулагъа джуабла.

- Сиз джаз келгенин къалай билесиз?

- Табигъатда къаллай тюрлениуле боладыла? (Болгъан джашнайда, уянады, джан киреди...)

4. «Табигъат» деген джыргъа тынгылатабыз. Табигъатны нек сакъларгъа, сюерге кереклисин айтабыз.

5. Каракетланы Ю. «Джаз» деген назмусун окъуу, тинтиу.

Сёзлюк: булут, ёзен, нюр, чат...

- Нени юсюнденди назму?

- Чыпчыкъла неге кёууанадыла?

- Къар тюбюнден не чыгады?

- Тракторла къайда ишлейдиле?

- Кёзучукъла аналарын къалай излейдиле?

6. Дерсни бегитиу. Назмуну 2-чи кере окъуу.

7. Дерсни тамамлау.

- Сиз а сюемисиз джазны? Нек?

- Джазны юсюнден билген джыргъызы бар эсе, ким джырлар?

- Назмула уа ким айтыр?

8. Оюн «Ким тас болду».

Дерсни темасы: «Джомакъла».

Дерсни мураты: сабийлени джууабларын сагъыш этиб берирге юретиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; аууз халкъ чыгъармачылыкъларына сюймекликлерин ёсдюрюу; адебиликни шартларын эсде тутаргъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Джомакъ деб неге айтабыз?

- Аны эки тюрлюсю болады: джомакъла, элберле. Тюз джомакъланы сиз билесиз, сёз ючюн: «Къазма чычхан», «Эчкичикле», «Джюджекчи», «Къазчыкъ» д.а.к.

- Элберле уа не затды? Элберлени юсюнден хапар айтама.

(«Джомакъ айтайыкъ» деген темагъа юлгюге ушакълары былай кёуаргъа боллукъду.)

- Сабийле! Бюгюн биз эл берген джомакъланы юсюнден ушакъ этерикбиз.

- «Эл берген джомакъ» деб неге айтабыз? Ким биледи?

(2-3 сабийге айтдырады).

- Юйлеригизде джомакъ айтыламыды?

- Ким айтады юйде джомакъ?

Сабийле хапарлайдыла, билген джомакъчыкъларын айтадыла. Сора устаз джомакъны юсюнден хапар айтады:

- Эртделеде, бизни аталарыбызны, аналарыбызны аталары, бизни къарт аталарыбызны да къарт аналарыбызны да аталары, аналары, бурун къалапеледе джашагъан адамла, тегерекде табигъатха сейирсиниб, аны къалай къуралгъанын, анда джаныуарланы, хайуанланы джашауларын билирге излеб тургъандыла. Сора, билген затларын да бири-бирине билдирирге излеб тургъандыла. Алай бла таурухла, нарт сёзле, джомакъла къуралыб тургъандыла. Ала бизни къарачай халкъыбыз тюзлюкню, кирсизликни, адамлыкъны, уллугъа-гитчеге болушууну, намысны, адебни, табигъатны сакълауну, туугъан джерлерине сюймекликни юсюнден къурагъандыла таурухланы, нарт сёзлени, джомакъланы.

Сора, таурухланы, нарт сёзлени, джомакъланы хар юйде атала-анала сабийлеге айтыб, сабийле да кеслеринден гитчелеге айтыб тургъандыла. (Былайда устаз юлгюге джомакъла келтиреди).

- Къарачайда белгили элбер джомакъчы Алийланы Солтан деб барды. Мен сизге аны эл берген джомакъны юсюнден айтханын айтайым: «*Биреу биреуге бир джомакъны айтыб, тынгылагъан адам аны билалмаса, ол айтхан адамгъа эл неда тийре бериб, джууабын алай айтдырады*», - дейди бизни сыйлы элбер джомакъчыбыз Алийланы Солтан. Сора юлгюге быллай эл берген джомакъны айтады. Тынгылагъыз:

- Эл ашагъан эмеген... Билчи, не затды?

- Бёрю болурму?

- Огъай.

- Айю болурму?

- Огъай.

- Сарыубек болурму?

- Огъай.

- Сора билмейме, кесинг айт.

- Эл берсенг – айтырма.

- Къайсы элни берейим?

- Сюйген элинги бер.

- Учкуланны береме.

- Учкуланны игилиги-ашхылыгъы – мени, аманлыгъы – ташха-таугъа кери, ол да неди десенг – тирмен!

- Келигиз, бирге ойнайыкъ!

3. (Сора, устаз сабийле бла джомакъла айтышыб, бу оюнну ангылатады, сора экинчи дерсе андан ары бегитеди).

- Дуниягъа биринчи, къар да эригинчи,

Мыпы джерни тешиб,

Чачын омакъ эшиб,

Чыгыгучу гокканы сагъыш эт да, таны.

(Джанкъоз.)

- Джай да къыш да юсюне

Бирча джашил кiedi.

Джангы джылда хар юйге

Къонакъ болуб киреди.

(Нызы терек.)

- Ичи – от кибик, тышы – тоб кибик.

(Харбыз.)

- Сабийле, орус тилде уа джомакълагъа не дейбиз?

Эсигизге тюшюрюгюз, къаллай джомакъланы билебиз орусча уа?

4. Оюн «Кишиууум, къайдаса?»

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: «Ата джуртум – туугъан джерим».

Дерсни мураты: сабийлени джуртлары бла, аны табигъаты бла танышдырыу; тил-тин байлыкъларын, башха миллетлеге, джуртларына сюймекликлерин ёсдюрюу; адеб-намысны шартларын тутаргъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Нарт сёзно тинтиу: «Ата джуртча, джурт болмаз,

Туугъан элча, эл болмаз».

(Республикабызны картасы бла ишлеу). Бизни джурту-бузну аты — Къарачай-Черкес республикады. Ара шахары — Черкесскеди. (Ара шахарны магъанасын ангылатыу. Президентни юсюнден хапар бериу). Республикада 5 миллет джашайды: орус, къарачай, черкес, абазы, ногъай...

Къ-ЧР-ны табигъатыны (сууларыны, тауларыны, шахарларыны, кёллерины) юсюнден, суратла бла бегите, хапар бериу.

3. Керилиу кёзюу.

4. Абайханланы Н. «Рахатлыкъ» деген назмусун окъуб тинтиу, азбар этиу.

5. Дидактика оюн. «Гоккала». (Сабийледен бири чыгъады да, анга гокканы атын орусча сорадыла, кеслери уа къарачайча айтадыла).

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Айтыула. «Чыккыр-чыккыр, Генджахан».

Дерсни мураты: сабийлени къарачай халкъ айтыула бла танышдырыу; къыйын тауушла бла ишлеу; тил айландырыу; къарачай халкъ аууз чыгъармалагъа сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. — Айтыула эртдеден келген затладыла. Сабийле къарачай тилде ариу, таб, кирсиз сёлеширге, ойнаргъа, тил байлыкъларын ёсдюрюрге деб къуралгъандыла.

Сёзлюк иш: Генджахан, согъа эсенг, бет тери сой, отджагъа...

- Чыккыр-чыккыр, Генджахан,
Улакъларынг макъыра,
Эчкилеринги чакъыра.
Согъа эсенг, сокъ,
Сокъмай эсенг, къой,
Бет теринги сой,
Чабыр эт да кий,
Отджагъагъа йй.

3. Айтыуну 2-чи кере окъуу, оюн халда азбар этиу.

3-4 сабийге азбар айтдырыу.

4. Къарачай тилде м/ф къаратыу, устаз ангылата барады.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Санау «Онбеш, онбеш, онбеш».

Дерсни мураты: сабийлени халкъ санаула бла шагъырей этиу; къарачай-халкъ оюнлагъа илешдириу; тил байлыкъларын, ана тилге сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. — Бюгюн биз сизни бла бугъунчакъ ойнарыкъ-быз. Аны ючюн санаугъа юренирге керекди. Эртде заманда сизнича гитче сабийчикле былай санаула айтыб ойнагъандыла:

- Онбеш, онбеш, онбеш —
Сен санасанг да — онбеш,
Мен санасам да — онбеш.
Сюйсенг, сана, сюйсенг, къой —
Онбешди да, онбеш.

Санауда бирден оннга дери халкъ санауну эсге тюшюрюу, айтдырыу.

Сёзлерин азбар айтдырыу.

3. Сабийле бла бугъунчакъ оюн айтыу. Сабий кёз кысхан сагъатда «Бирден – билеу» деген санауну айтады.

4. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Къанатлыла. «Ой, уллу кыуш, уллу кыуш».

Дерсни мураты: сабийлени кыушла бла танышдырыу; аланы джашауларындан хапар бериу; бурун айтыулары айтыргъа юретиу; кыйын тауушла бла ишлеу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; къарачай малкъар фольклоргъа сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кыайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Суратла бла ишлеу.

- Сабийле, бу суратха къарайыкъ, была неледиле? (Чыпчыкъла).

- Дагъыда кыалай айтабыз? (Къанатлыла)

- Къайсыланы билесиз? (Шорбат, кёпюрчюн, тауукъ, кыаргъа, гугурукку, бабуш)

- Была бирча джашаймыдыла?

Тау кыушну юсконден хапар бериу.

«Ой, уллу кыуш, уллу кыуш». Окъурну аллы бла сёзлок ишни бардырыгъа.

Сезлок: тёшек, кыартчыгъа (ястреб), шаудан (родник), кыары (локоть), мёз (ткань).

Айтыуну азбар этиу.

3. Дидактика оюн «Орнун таб». (Суратланы керекли орнуна джыаргъа керекди: «Кийик чыпчыкъ», «Юй чыпчыкъ»).

Дерсни темасы: Джаз. Къаракетланы Ю. «Джаз» - бегитиу, кыайтарыу.

Дерсни мураты: сабийле бла джазны шартларын кыайтарыу, бегитиу; назмуну кескин азбар айтыргъа юретиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; табигъатха, ана тиллерине сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кыайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Джазны шартларын кыайтарыу, бегитиу.

- Джылыны башха чакъларындан башхалыгъы?

- Чыпчыкъланы джашаулары кыалай тюрленеди?

Къаракетланы Ю. «Джаз» - деген назмусун эсге тюшюрюу, азбар айтыу.

3. Эришиу. Ким ариу кескин айтса да нарт сёзлени. Хар нарт сёзю магъанасын эсге тюшюре, тинте барыргъа.

- «Джаз ойнагъан кыиш джылар».

- «Къарлы кыишны джазы битимли болур»

4. Солуу кёзюучок. «Биз учабыз» - хар чыпчыкъланы кыалай учханын кёргюзтюу.

5. Къарачайча м/ф кыаратыу, ууакъ ушакъланы бардыра.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Назмула. Шахмурзаланы С. «Сакъла, кесме!»

Дерсни мураты: сабийлени джазыучуланы чыгъармалары бла шагъарей этиуню бардырыу; тил-тин байлыкъларын, сёз хазналарын ёсдюрюу; табигъатны сакъларгъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кыайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Сабийлеге табигъатны нек сакъларгъа керек-
лисин ангылатыу.

Сёзлюк иш: салкъын, орнатхан, ёмюр, нюр...

Назмуну окъуу, тинтиу.

Экинчи кере окъутуу, азбар этиу.

3-4 сабийге айтдырыу.

«Табигъат» деген джыргъа тынгылатыу, сюзюу.

3. Оюн «Эчкичик, къайдан келесе?»

4. Къарачайча м/ф къаратыу, сюзюу.

Дерсни темасы: Оюнла. «Гугуруккуланы туююш-
лери».

Дерсни мураты: сабийлени халкъ оюнлагъа илешдириу;
марда билиуню, тюзлюкню, джарашыулукъну шартларына
юретиу; санларын чыныкъдырыу; тил айландырыу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Оюнну джоругъун ангылатыу.

Сёзлюк иш: мынгайыб, томпалама, чампайтыб...

Оюнну заманында айтылгъан сёзле: (Сёзлени тегерекде
сюелгенле айтадыла)

- Гу-гу-гу-гу-гугурук,
Джырла, джырла кычырыб,
Тюртюш, тюртюш мынгайыб,
Томпалама чампайыб!
Гуу!

Сёзлени азбар этиу.

Оюнну ойнатыу.

3. Сабийле сюйген таурухну окъуу.

4. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Назмула. Боташланы А. «Ана тилим».

Дерсни мураты: сабийлени джазычула бла, чыгъар-
малары бла шагъырей этиуню бардырыу; тил байлыкъларын
ёсдюрюу; назмуну рифмасын къатышдырмай, ариу айтыргъа
юретиу; тил айландырыу; ана тилге сюймеклик ссзимлерин
уятыу, ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

- «Ана тилни сыйламагъан башха тилни сыйламаз» -
дегенни къалай ангылайсыз? – тинтиу, сюзюу.

Ана тилни магъанасын ачыкълау.

Сёзлюк иш: окъуу-билим, уллуд кёлум, сюймеклигим,
саугъамса...

- Ана тилим, -
Джаным-тиним –
Сенсе, дейме, джарыкъ кюнум.
Джаным-тиним,
Ана тилим!
Уллуд сеннге сюймеклигим:
Халкъым берген саугъамса сен;
Сеннге база, ёсеме мен!

2-чи кере окъуу, азбар этиу.

5-6 сабийге айтдырыу.

3. Дидактика оюн.

4. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: «Боран ойнай – сёз ойнай». Халкъ оюнла.

Дерсни мураты: сабийлени сёз байлыкъларын тенг-
лешдириу, толтуруу; тил айландырыу; сёзге чемерликлерин
сынау; ана тиллерине сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ.

- Эртде, окъуу-джазыу болмагъан заманда, адамла ишден эрикген заманда, быллай оюн ойнагъандыла. Оюннга тилни сёз байлыгъын иги билгенле къатышхандыла. Аны башлардан алгъа хар ким атаууларын, аланы тамырларын айтыб чыкыгъандыла. Ким кёбге дери санаса, оюнну ол башлайды. (Джети атагъа дери айталсала да).

Айтыула тюрлю-тюрлю боладыла:

- Ким кёб сууланы, тауланы, джаныуарланы... атларын айталса да.

3. Дидактика оюн.

- «А»- тауушдан башланнган ким кёб сёз айтса да.

- «Къ»- таууш бла башланнган сёзле.

- Бу тауушла сёзню ортасында болгъан сёзле.

- Юч тауушу болгъан сёзлени айтыу.

4. Санларын чыныкъдыргъан оюн.

5. Дерсен оюм чыгъарыу.

Дерсни темасы: Назмула. Абайханланы Н. «Ит».

Дерсни мураты: сабийлени азбар айтыргъа юретиу ишни бардырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; тил айландырыу; кирсиз сёлеширге юретиу; ана тилге скоймекликлерин ёсдюрюу, юй джаныуарлагъа сакъ болургъа тырмашдырыу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. Юй джаныуарланы хайырларыны юсюнден, алагъа къалай къарайдыла, нек сюедице - аны юсюнден ушакъ.

3. Абайханланы Н. «Ит» деген назмусун кескин окъуу, тинтиу.

Сёзлюк иш: иш, сакъ, ай, стауат, борч

4. Назмуну 2-чи кере окъуу, азбар этиу, 4-5 сабийге айтдырыу.

5. Тил чемерлендириу. Сабийлени кеслерини оюнчакъ неда керти итлерини юсюнден гитче хапарчыкъла айтдырыу.

6. Къарачайча м/ф къаратыу. Тинтиу.

7. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Юй керек. (Къайтарыу).

Дерсни мураты: сабийле бла юйде керек затланы эсге тюшюрюу; хар затны суратларгъа юретиу, айтдырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; къысха хапарла къураб айта билирге юретиу; ана тиллерине скоймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни къайтарыу.

(Дерсни аллы бла юйню къарачай халда джасау).

- Сабийле, бу юй кимни юйюне ушайды? (Къарачай, орус, ногъай...)

- Не затла бардыла юйде? (Кюйюз, кийиз, бешик, тепси, кюбюр, чоюн, къумгъан...)

- Ала неге джарайдыла?

- Кёрген затладан юйюнде болгъан бармыды? Сиз аланы неге джаратасыз? (3-4 сабийге хапар айтдырыу).

3. Эл берген джомакъланы тинтиу, таныб кёргюзюу.

- Юч къарнашны - бир бёркю. (Тепси).

- Юч кишини - бир сархы. (Ючаякъ).

- Тёгеречи - къара къая,

Ортасында - акъ мая. (Чоюн бла сют).

- Бир юйюм барды да, ичи боран этеди. (Бузлама).

- Бир юйюм барды да, ёмюрюнде ичи кёуру болмайды.
(Кюбюр).

- Бир тайым барды да, анга минмеген джокъду. (Бешик).

- Бели узун – аяклары кысха. (Скамейка).

- Тёртеу ёрге тура, экеу кенгеш кёура. (Орундукъ).

4. Кысха хапар окъуу.

5. Санларын чыныкдыргъан оюн.

6. Дерсни тамамлау.

ШКОЛЪА ХАЗЫРЛАНЫНГАН КЪАУУМ

1 (джылда – 70 сагъат; ыйыкъда – 2 сагъат)

Дерсни темасы: айтыу «Ой, Аймёлек, Аймёлек».

Дерсни мураты: сабийлени эски къарачай айтыу бла шагъырей этиу; кыйын сёзлени мағаналарын ангылатыу; къарачай тилни энчи тауушларын тюз айтыргъа юретиу; ана тиллерине сыймкликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

- Сабийле, бюгюн биз сизни бла айтыугъа юреникбиз. Сиз энди джыл школгъа барлыкъсыз, аны себебли быйыл биз кёб затха юрениб, школгъа хазыр болургъа керекбиз.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ.- Бурун бизни аталарыбыз-бабаларыбыз бу айтыуну айтыб, бугъунчакъ ойнаб тургандыла. Биз да алача юреникбиз.

Сёзлок иш: бёлек, тал, сырт юсю, той, къашха кёй.

Ой, Аймёлек, Аймёлек,
Джыйылгъанбыз бир бёлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек,

Сырт юсюнде – тал терек,
Къурманлыкъгъа кёй керек.
Кёбузчу джокъ – той керек.
Бизни элде улуу той,
Эл башында – бёлек кёй,
Къашха кёйну тут да сой!

3. Айтыуну азбар этиу.

4. Джангы дерсни бегитиу.

5. Къарачай тепси адеб мардаладан.

6. Дерсни оюн бла тамамлау..

2 *Дерсни темасы:* «Кёсе бла джашчыкъ».

Дерсни мураты: сабийлени халкъ таурух бла шагъырей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; хапарларгъа юретиу; ана тиллерине сыймкликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

- Сабийле, озгъан дерсде биз сизни бла не затха юрениген эдик?

- Ким айталыр айтыучукъну?

(1-2-3 сабийге айтдырыу).

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Бюгюн а биз сизни бла халкъ таурух окъурукъбуз – «Кёсе бла джашчыкъ».

Сёзлок иш: кёсе, будай, тирмен, алдашхан, тирменчи.

3. Таурухну кескин, ариу хапарлаб окъуу.

4. Таурухну тинтиу.

- Сабийле, ангыламагъаныгъыз болдуму?

- Таурухну аты кылай эди?

- Кёсе ким болуб ишлей эди?

- Ол джашчыкъны кылай алдаргъа изледи?

- Джашчык кесини юлюшюн кылай алды?
- Сиз джашчыкны орнунда кылай этерик эдигиз?

5. Дersни бегитиу.

- Сабийле, таурухну ким айталлыкды? (3-4 сабийге айтдыруу).

6. Оюн. «Урчук айт да, чыкь».

Дersни темасы: «Тахта кёгетле».

Дersни мураты: сабийлени билмеген тахта кёгетле бла шагъырей этиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; кырачай тилге суймекликлерин ёсдюрюу; урунуугъа багъа берирге юретиу.

Дersни барыуу

1. Джангы дersни тинтиу.

- Сабийле, биз бюгюн тахта кёгетлени юсюнден ушакъ этерикбиз. Сиз аланы юсюнден билесиз.

Оюн «Бу кылай кёгетди?» (Быхы, алма, кыбуста, кертме, чюгюндюр, сарысмакъ, эрик, шибижи, шаптал).

2. Дидактика оюн «Билчи...».

- Сабийле, сиз быллай джомакъ эшитгенмисиз?

Тышы тоб кибик, ичи от кибик.

- Сиз ангылагъаннга кёре, нени юсюнден айтылады? (Харбызны).

3. Суратла бла иш: кыаб, хауун, харбыз.

- Сабийле, бу тахта кёгетле кёб ауруулагъа джарайдыла. Кыабны урлукъларын ичинде суалчаны болгъан ашаса, ала чыгыб кетедиле, адам да сау болады.

Хауунну ашасанг, кыанны багъады, кюч-кыарыу береди.

Харбызны бюрегинде ташы болгъан ашаса, сау болады.

4. Дersни бегитиу.

- Келигиз, джомакъла айтыб ойнайыкъ. Сиз бу тахта кёгетлени ичинден джомакъланы джууабларын табыгъыз.

Кыат-кыат тонлу, кыарыш бойлу. (Кыобуста).

Алаша кишичик батмакыгъа батыб турады. (Турма).

Аналары ёле тура, балалары кыоба тура. (Гардошла).

Чачы джерден кыарайды, кыоян аны марайды. (Быхы).

Бачхада табылгъан бал кыошун. (Хауун).

Кыыздыргъаны от кибик, кызыллыгы кыан кибик. (Шибижи).

Акырын джер-джерге джолсуз

Ёрлейди, аяксыз-кыолсуз. (Кыаб).

5. Дersни тамамлау.

Дersни темасы: «Джомакъла».

Дersни мураты: сабийле бла джомакъланы юсюнден ушакъны бардыруу; кырачай фольклорну сюерге юретиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу.

Дersни барыуу

1. Дersге хазырланыу.

2. Джангы дersни тинтиу.

Ал ушакъ.

- Сабийле, бу дерсибиз сейир дерс боллукъду. Не ючюн десегиз, биз джомакъланы юсюнден ушакъ этерикбиз. Сиз, «джомакъла» деб, неге айтханыбызны билесиз. Бюгюн а элберле бла танышырыкыбыз. Ала не затладыла?

Эл берген джомакъ деб, бир затны неда бир ишни атларын биле-биле джашырыб, аланы баш шартларын учу тил бла кысха, таб суратлаугъа айтылады.

Эл берген джомакъ кёбюсюне бурдургъан тил бла кыуралады. Элберле былай айтыладыла.

Биреу биреуге бир джомакъны айтыб, тынгылагъан адам аны билалмаса, айтхан адамгъа эл неда *тийре* бериб, джууабын алай айтдырады. Сёз ючюн:

-Эл ашагъан эмеген. Билчи, не затды?

- Бёрю болурму?
- Огъай.
- Айю болурму?
- Огъай.
- Сарыубек болурму?
- Огъай.
- Сора билмейме, кесинг айт.
- Эл бер, айтайым.
- Къайсы элни берейим?
- Бир маджал элни бермесенг, айтырыкъ тюлме.
- Къумушну берейим.
- Джолу аманды.
- Джөгетейни берейим.
- Суу къобуб, адам джарсыйды.
- Ташкёпорню берейим.
- Тикди, кесинги болсун.
- Алай эсе, Хурзукну береме.
- Аллах-Аллах, къойчу джашлары, тойчу къызлары, не сёз барды. Хурзукну да игилиги-ашхылыгы — мени, аманлыгы — ташдан-таудан кери, ол да неди десенг, *сют мешна*.

Тукъумланы, тийрелени береме деб да ойнагъандыла. Сёз ючюн, Байчораланы береме, Лайпанланы береме...

Джомакъ айтыу не тамададан, не да, сёз ючюн, эм алгъа 20-гъа дери ким санаса, андан башланады. Алгъа адамны юсюнден башлаб, ахырын ташла-таула бла бошагъандыла. Элле, тийреле берилиб бошалса, оюн алай бошалгъанды. Ишни заманында айтхан ырыс болгъанды, аны ючюн айтмагъандыла.

3. Дерсни бегитиу.

- Келигиз, биз да ойнаб кёрейик.

Дерсни темасы: «Къач». Хубийланы О.

Дерсни мурагы: сабийлени къачны шартлары бла шагърей этиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу, Хапарларгъа юретиу; ана тиллерине сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Тил ёсдюрюу.

- Сабийле, биз бюгюн къачны юсюнден ушакъ этерикбиз.

Келигиз, бу суратха бир къарайыкъ.

Сурат бла иш. «Къач келди».

- Суратда не кёресиз?

- Терекледе чапракъла къаллайладыла?

- Хауа болумну уа къалай кёресиз?

- Кёкде булут бармыды?

- Учуб баргъанла уа неледиле? (Турнала).

- Къалай учадыла ала? (Ючгюл).

- Джылыны къайсы чагъында учадыла турнала джылы джерлеге?

3. Джангы дерсни тинтиу. Хубийланы О. «Къач».

Сёзлюк иш: хурметли, шоркъалы, таркъая, берекетли, чакъ, юйюр, къучакъ.

Саргъаласа, хурметли джер,

Кюйюз кирик чегетде.

Тыялмайын чапракъларын,

Чайкъалалла терекле.

Шоркъалы Къобан, таркъая,

Джагъаларын ачады,

Алтын кюн да, ашыкъгъанча,

Замансызлай батады...

Берекетли туугъан джерим,

Сюеме хар чагъынгы —

Юйюрюнге кенг джайгъанса

Огъурлу къучагъынгы.

4. 1-чи төрттизгинни азбар этиу.

5. Оюн «Эчкичи».

/ *Дерсни темасы: «Джаныуарла».*

Дерсни мураты: сабийлени юй хайыуанла блатанышдырыуну бардыруу; тил байлыкларын ёсдюрюу; джаныуарлагъа соймекликлерин ёсдюрюу; кыйын сёзлеге эс бёлюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырлануу.

2. Тил байлыкларын ёсдюрюу.

- Сабийле, бу джомакъланы ким билир?

Табанлары темирден,
Темирни да кемирген,
Тыйгычладан секирген,
Чабышыргъа эришген. (Ат).

Джарашылулукъну билгени –
Олду эм бек суйгени.
Джукъчукъ табса, къабады,
Ёлсе, тону къалады. (Къой).

Сакъал бар да, мыйыкъ джокъ,
Къаялада къарным токъ. (Теке, эчки).

Тойса джылы ана сютден,
Секириб ойнаргъа суйген. (Улакъ).

Исси джерде джашайма,
Чыгъанакъ да ашайма.
Къозугъаннга къусама,

Суусуз ай да турама.

Кёбдю кючюм, къаруум,
Кеме кирик баруум. (Тюе).

Къонакъ келсе, суймейди,
Аны юйге иймейди.
Ачитсанг а бир джерин,
Хатер эте билмейди. (Ит).

- Сабийле, была барысы да къаллай джаныуарладыла?

- Юй хайыуанла.

- Дагъыда къаллай юй джаныуарла билесиз?

- Ат, эшек, пил, ийнек, ёгюз...

3. Дидактика оюн «Тобну тут да, тююн айт».

Джаныуарланы атын айтыб, устаз тобну сабийлеге атады, ол да «юй хайыуан» неда «кийик джаныуар» деб, тобну ызына атады.

4. Китаб окъуу. Бир джаныуарны юсюнден хапар окъуу, с. ю. «Агъаз» («Илячин».

“ *Дерсни темасы: «Адамны аты, тукъуму».*

Дерсни мураты: сабийлени атларын, тукъумларын, кеслерини энчи затларын тюз айтыргъа, къарачай тилде тюз сёлеширге юретиу; ана тиллерине соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырлануу.

2. Оюн «Тобну тут да, атынгы айт».

Хар сабий кесини атын айтыб, тобну устазгъа къайтарыб барады.

3. Джангы дерсни тинтиу.

- Сабийле, келигиз, тукъумларыбызны да, атабызны атын да тюз айтыргъа юренейик. Сёз кююн, Амина.

- Батчаланы Рашидни кызы Амина.

- Лайпанланы Муратны джашы Ислам.
- Сабийле, къарт атасы (дедушка), къарт анасы (бабушка)
болгъан бармысыз?

- Хо.

- Аланы атлары къалайды, ким айтыр?

- Къарт ата бла анагъа башха тюрлю къалай айтабыз?

- Ання, аття.

4. «Азат этиу». Кечерукъланы Б. — назму.

- Кимни юсюнденди назму? (Аттясы бла бир
джашчыкъны юсюнденди).

- Аття не айтды джашчыкъгъа?

- Джашчыкъ не сагъыш этди?

- Сабийле, джашчыкъ нек ийди чыпчыкъны?

- Сиз а къалай этерик эдигиз?

5. Оюн «Эчкичик».

7 *Дерсни темасы: «Чыпчыкъла». Сылпагъарланы К.
«Ишленмеклик адеб - марда джорукъландан».*

Дерсни мураты: сабийлени къанатлыла бла шагъырей
этиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; къанатлылагъа сюймеклик-
лерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Сабийле, къарачай тилде къаллай къанатлыланы
таныйсыз? (Шорбат, къаргъа, къуш, къарылгъач, турна...)

- Юйде джашагъан къанатлыладан а къайсысын
таныйсыз? (Тауукъ, гугурукку, къаз, бабуш, кури)

- Сабийле, къаргъланы юсюнден къаллай айтычукъ
билебиз биз?

(Къакъ-къакъ-къаргъала,
къамиш тюбю - джаркъала.

Ачы суда - балыкъла,

Тийре ичинде - джылкъыла...)

3. Дерсни бегитиу. Дидактика оюн. (Суратла бла иш).

- Суратлада юй къанатлыла бла тюз къанатлыланы эки
къауумгъа юлешейик.

- Бу суратлада сиз танымагъан къанатлыла бармыдыла? (Хо).

- Аланы орусча атларын ким биледи? (Голубь, павлин,
соловей, сорока).

- Бюгюн а къарачайча атларын билликбиз.

Голубь — кёгюрчюн, алтын тауукъ — павлин, булбул —
соловей, чакъынджик — сорока.

4. Абайханланы Н. «Рахатлыкъ».

Башыбызда мийик кёк

Къалай ариу тазады.

Кёксюл кёкде кёгюрчюн

«Рахатлыкъ» деб джазады.

Сабийле бла назмуну азбар этиу.

5. Ушакъ «Ишленмеклик адеб-марда джорукъландан».
(Эркин темагъа).

*Дерсни темасы: «Чыпчыкъла». Сылпагъарланы К.
«Хоншула».*

Дерсни мураты: сабийлени чыпчыкъла бла шагъырейлик-
лерин бегитиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; къанатлыланы
адамлагъа хайырларын ангылатыу; кирсиз сёлеширге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Озгъан дерсни бегитиу.

- Сабийле, озгъан дерсде биз нени юсюнден сёлешген
эдик? (Чыпчыкъланы).

- Биз кяаллай чыпчыкъланы таныйбыз? (Шорбат, кьаргъа, кьарылгъач, турна, кьуш, кёгюрчюн, алтын тауукъ, булбул, чакъынджик).

- Чыпчыкъланы юсюнден кяаллай назмучукъла билесиз? ким айтыр?

- Джомакъла уа билемисиз?
Къонсала - джюйюлдеб,
Учсала - гюрюлдеб. (*Чыпчыкъла*).

Адамгъа шохлугъун билдире,
Юйюн ишлер юйню ичинде.
Айрыгъуйрукъ, акътамакъ,
Учар башхаладан башхаракъ. (*Къарылгъач*).

Мамырлыкъны белгисиди,
Ариулукъну иесиди. (*Кёгюрчюн*).

Кесини атын айтыб джырлар,
Ол джырласа уа чырпы чагъар. (*Гузук*).

Къуйругъу - кенгиге джайыла,
Ариулугъу - дунягъа айтыла. (*Алтын таукъ*).

3. Дерсни тамамлау.

Сабийле, кьанатлыланы бизге не хайырлары барды, ким айтыр? (Тереклени кьуртладан сакълайдыла. Биз да аланы кючлери бла кёгет алабыз, ашайбыз.

4. Китаб окъуу. Сылпагъарланы К. «Хоншула».

5. Дерсни оюн бла тамамлау. «Учду, учду».

Дерсни темасы: «Къызым, къызым» - айтыу.

Дерсни мураты: сабийлени айтыу бла шагъырей этиу; къыйын тауушланы тюз айтыргъа коретиу; тил байлыкъларын, кьарачай фольклоргъа сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Оюн «Учду, учду» - озгъан дерсни бегитиу.

3. Джангы дерсни тинтиу.

Сабийле бла «Къызым, къызым» - деген айтыуну азбар этиу.

Сёзлюк: джюз, кьаназир, аджир, Дарий...

Къызым, къызым, Къызтана,
Джюрюй эди джюз тана,
Джюзюсю да - акъ тана,
Къызым келе махтана.
Къызым, къызым, Къызтана,
Къызыма келир джюз тана,
Джюзюсю да - кьаназир.
Белги аты - акъ аджир.
Къызым, къызым, Къыздарий,
Къызыма бузарма джюз дарий.

4. Азбар этиу.

5. Оюн «Эчкичию».

Дерсни темасы: «Бачха кёгетле».

Дерсни мураты: сабийле бла бачха кёгетлени кьайтарыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; кёгетлени хайырларын ангылатыу; табигъатха сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Озгъан дерслени кьайтарыу.

Сабийле бла бачха кёгетлени кьайтарыу, айтымла кьурау.

Суратла бла иш: алма, кертме, эрик, балий, шаптал, бал эрик, тюкло шаптал.

Көгетлени атлары бла айтымла кырау. (Алма, кертме, эрик эмда шаптал – бачха көгетледиле. Алмада кёб витаминле бардыла. Кертме лампочкагъа ушайды. Эрикден татлы биширме (варенье) этедиле. Шапталны уа сюеклерин сындырыб, ёзегин ашаргъа болады).

Джомакъланы джууабларын билиу.

Бир талагъа минг чыракъ
Хар джыл сайын тагъылад. (*Кертме терек*).
Сары бишер, кеси тюшер. (*Шаптал*).
Кыппа-кызыл, къан кибик,
Таппа-татлы, бал кибик. (*Балий*).
Тауда – джашил, тегерек,
Джыйыб алсанг, бек керек. (*Алма*).
Бишсе – кырады,
Биширсенг – кызылды,
Ашасанг – татлыды,
Саулукъгъа – ашхыды. (*Къара эрик*).

3. Дидактика оюн «Ёседи джерде, терекде».

4. Дерсни кырачай тилде м/ф кыраб тамамлау.

1/1 Дерсни темасы: «Джаныуарла». Кечерукъланы Б. «Той барады чегетде».

Дерсни мураты: сабийле бла джаныуарланы атларын кыайтарыу, бегитиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; джаныуарлагъа сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Джангы дерсни бардыруу, тинтиу.

Джаныуарланы суратларына кыраб, атларын айтдырыу:
Аслан, кыаплан, агъач кыоян, айю, берю, тюлюк, кийик, пил, кыоян, буу, кирпи.

Кечерукъланы Б. «Той барады чегетде» – деген хапарчыкъланы окъуу, тинтиу.

- Той кыайда бара эди?

- Уллула, тамадала не эте эдиле?

- Ол тойда кыайсы джаныуарла бар эдиле?

- Кыалай тепсей эдиле джаныуарла?

- Кыаплан кесине негерге кимни ала эди? Киштик, Берю, кирпи уа?

- Кыайсы джаныуар кыошулмагъанды тойгъа? Нек?

3. Оюн.

- Келигиз, биз да той этейик алача. (Сабийлеге джаныуар маскачыкъла бериледи, ала, таурухдача, негерле сайлаб тепсейдиле. Артда кеслери сыйгенле бла тепсейдиле).

1/2 Дерсни темасы: «Кыыш». Абайханланы Н.

Дерсни мураты: кыышны шартларын кыайтарыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; ариу, кирсиз сёлеширге юретиу; тилге айландырыргъа эс бёлюу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырланыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ. – Кыыш хауа кыалай тюрленеди? Кыыш сууукъду, кыар джауады, суула бузлайдыла...)

- Кыышда кыалай кийинебиз? (Тонла, бёркле, сапогла, уюкъла, кыалын кёнчекле, чепкенле, кыоллукъла).

- Кыышда не бла учаргъа болады? (Чанала, лыжала, конёкла бла).

Абайханланы Н. «Кыыш» – деген назмусун окъуу, тинтиу.

Сёзлюк: балий, джумуб, джолоучу...

- «Кюн кысхада» деб нек айтады назмуда Абайханланы Н.?

- «Мамукъ тёшек» деб а неге айтады? Нек?

- Джазгъа дери «акъ тёшек» нек джатады?

3. Назмуну бир кесегин азбар этиу, 1-2 сабийге айтдырыу.
4. Юй хайыуанланы юсюнден кысха хапарчыкыла окьюу, соруула беруу.
5. Дерсни оюн бла тамамлау. «Илячин» № 13.

12 Дерсни темасы: «Юй хайыуанла».

Дерсни мураты: сабийле бла юй хайыуанланы эсге тюшюрюу; тил байлыкыларын ёсдюрюу; кескин, кирсиз сёлеширге юретиунно бардырыу; сёз чемерликлерин байындырыу; ана тиллерине, юй джаныуарлагъа сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.
  2. Джангы дерсни тинтиу, къайтарыу.
- Джомакъла бла юй хайыуанланы таныб айтыу.

Тойса джылы ана сютден,
Секириб ойнаргъа суйген. (Къозу, улакъ).

Джарашыулукъду билгени,
Олду эм бек суйгени.
Джукъчукъ табса, къабады,
Ёлсе, тону къалады. (Къой).

Табанлары темирден, темирни да кемирген,
Тыйгычладан секирген, чабышыргъа эришген. (Ат).

Сют хызеним барды да, кыш турады баулада,
Джай чыгъады таулагъа. (Ийнек).

Къая ранда тогъай мюйюзлю. (Къочхар).
Не анасы табмагъан, не атасы табмагъан. (Джюджек).

Анасындан мыйыкълары бла туугъан,
Бетин-къолун сапынсыз джуугъан. (Киштик).

3. Суратлада табыу.

– Юй хайыуанла къаллай таууш чыгъарадыла. Ол тауушланы этимле бла айтдырыу (Ит юреди. Ийнек ёкюреди. Къой ынгырдайды. Эшек окъуйду. Ат кишнейди. Киштик ма-кырады.

Юй хайыуанланы адамлагъа хайырын ачыкылау.
Адамла алагъа къалай къараргъа кереклисин айтдырыу.
3. Дерсни тамамлау.
Оюн «Кишиуум, къайдаса?»

16 Дерсни темасы: «Байрамла». Мусакаланы Сакинат «Джангы джылы Бойнакъны».

Дерсни мураты: сабийлени Джангы джылны байрамы бла шагъырей этдириу; хапарларгъа юретиу; ана тилге сюймекликлерин ёсдюрюу; ариу халиге, джазыкъсынмакъ-лыкыгъа юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.

Сёзлюк: Джангы джыл, нызычыкъ, Буз акка, Буз гинджи, эндреуюк, башил айла – бу сёзлени орус тилге кёчюре билиу, магыаналарын эсге тюшюрюу.

Таурухну окъуу. Соруулагъа джууаб этдириу.
– Бойнакъ Джангы джылгъа къалай тюбей эди?
– Бу джол а не болду?
– Къызчыкъ нени джасай эди?
– Нызычыкыгъа неле такъды?

- Бойнакчыкыны нект изледи?
- Сиз ангылагъанга кёре, Бойнак кыуандымы?
- Сизде уа итле бармыдыла? Сиз а тюбеймисиз ала бла Джангы джылгъа?

- Энди хапарын ким айталыр? (Бир-эки сабийге айтдырыу).

3. Дерсни тамамлау, оюм чыгъарыу. Джангы джыл бла байламлы сёзлени эсге тюшюрюб айтыу.

4. Оюн «Боранкелди».

Джылны 2-чи джарымы

Дерсни темасы: Халк джомакъ «Насыб, Акъыл, Байлыкъ».

Дерсни мураты: сабийлени халк джомакъла бла шагърей этиунко бардырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; хапарларгъа юретиу; кыйын тауушла бла ишлеу; адамлыкъны, адебликни сыйларгъа юретиу; ана тиллерине сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кыйтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

Ал ушакъ: *халк таурухла* деб неге айтханыбызны юсюнден сёлешюу.

- Къаллай халк таурухла билебиз? («Буу бла кирпичи», «Солманчыкъ»,

«Сокъур Алиок бла эмеген», «Борсукъла бла бёрю», «Акъ кюзучукъ», «Патчах бла джашчыкъ», «Алаша, бёрю, тюлкю», «Кёсе бла джашчыкъ», «Аймуш», «Намыс»...

- Алагъа халк таурухла деб нект айтабыз?

Сёзлюк: байлыкъ, насыб, акъыл, буюрама, саудюгерле, тору ат, хыликке, халкъ.

Таурухну окъуу, тинтиу.

- Кимле тюбегендиле джолда?

- Ала не деб даулашхандыла?

- Хар ким кючюн къалай сынагъанды?

- Кимни бачхасына не чыкъды?

- Бай нект ауушдурду бачхаларын?

- Бай саудюгерле не дей эдиле кишиге?

- Ала не этдиле?

- Акъылсыз киши бай да, насыблы да болдуму?

- Не багъалыды ючюнден? Нек?

Экинчи кере окъуу.

Сабийлеге хапарын айтдырыу.

1-2 иги хапар айтхан сабий, устазны болушлугъу бла хапарын айтадыла.

Заман къалгъанына кёре сурат салдырыгъа боллукъду, юйде бопаргъа буюруб. Сурат салгъан заманларында къарачай-малкъар макъамладан дерсни муратына келишген табылса, тыйыншлыды тынгылатыргъа.

3. Дерсни тамамлау. Оюн.

Дерсни темасы: Абайханланы Насуну сабийлеге аталгъан чыгъармалары.

Дерсни мураты: сабийлеге джазыучуну юсюнден хапар бериу; тин байлыкъларын, ана тилге сюймекликлерин ёсдюрюу; дерсни байрам халда бардырыу; сабийлени кескин сёлеширге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Дерсге хазырлангъу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ: Абайханланы Насуну джашау эмда чыгъармачылыкъ джолундан хапар бериу.

2) Сабийле джазыучуну назмуларын къарачайча азбар айтадыла, орус тилден «Белый медвежонокъ», «Ослик-непо-

седа», «Айран», «Приветливый подсолнечник», «Мышка-воришка».

3) «Два щенка» деген джырын джырлайдыла.

4) «Хыйлачы кьозучукъ» деген таурухун сахнада ойнайдыла.

5) Сабийле кьарачай тилде назмуланы айтадыла: «Тейри кылыч», «Аначыгъым», «Камсык джюджекчик», «Къоянчыкъ», «Таныймысыз бу джашны?», «Рахатлыкъ».

6) «Адебли кызычыкъ» деген хапарны устаз кьауум сахнада ойнайды.

7) Сабийле кеси кьоллары бла этген «таныш джаныуарчыкъланы» устазлагъа саугъагъа бередила.

3. Дерсни тамамлау. Джазыучуну сёзю.

Дерсни темасы: Хансла. Мусакаланы Сакинат «Алтын челекчик».

Дерсни мураты: сабийлени дарман хансла бла шагъырей этиу; гербарийде кёргюзюу; тил байлыкъларын эмда табигъат-ха скоймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Ал ушакъ: Джерде ёсген хансланы хайырлары, хаталарыны юсюнден хапар.

2. Суратлада, гербарийде дарман хансланы таныу.

Сёзлюк: андыз, баппахан, ит-тил-чапракъ, алтынчач, мурса...

3. Устазны дарман хансланы неге джарагъанларын билдириу:

андыз – баш ауругъаннга, сууукъ чапханнга;

баппахан – кьанынг аз болса, джукълаялмагъаннга, ашхын ишлемесе;

алтынчач – ашхыны ауругъаннга;

мурса – чач тюшгеннге, габусу болса;

ит-тил-чапракъ – джараланы дженгил сау этеди...

4. Джомакъла айтыб, хансланы билиу.

- Меннге келген – кьотур,

Менден кетген – сотур. (Андыз.)

- Бир кызым барды да, «уф» десенг, чачын тегеди. (Баппахан.)

- Бир кючюгом барды да, джараланы джалайды. (Ит-тил - чапракъ.)

- Джол джанында - кьабыучу итчик. (Мурса.)

- Бир кызым барды да, бели - узун, чачы - сары мынчакъ, суу ичирсе – ашхын тынчакъ. (Алтынчач.)

5. Мусакаланы С. «Алтын челекчик» деген таурухун эсибизге тюшюрөбиз.

- Кызычыкъ асырагъан атасын-анасын кьалай сау этген эди? (Хансладан дарман этиб).

6. Дерсни тамамлау. Оюн.

Дерсни темасы: Айтыула. Халкъ айтыу «Эртде биреу бар эди».

Дерсни мураты: сабийлени айтыула бла шагъырей этиу; тил байлыкъларын, сёз хазналарын ёсдюрюу; кьарачай тилде ариу, кирсиз сёлеширге юретиу; кыйын сёзле бла ишлеу; халкъ чыгъармаланы билдириу, алагъа скоймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ: - Сабийле, биз бюгюн айтыгъа юреникбиз. Аны сизнича гитче сабийлеге айтыб, уллу кьарт аналары, джаш аналары кьарачай тилде ариу сёлеширге юретиб тургъандыла. Ана тилде сёз чемерликлери бла эришиб, ёчле алыб тургъандыла. Ол уллу сыйгъа саналгъанды...

2) Сёзлюк иш: таш тегене, чарс, кьаймакъ, сарнатхан...
Къыйын сёзле бла ишлеу, ангылатыу, тюз айтыргъа юретиу.

3) Халкъ айтыу «Эртде биреу бар эди».

4) Окъуб, сабийле бла азбар этиу.

5) 2-3 сабийге айтдырыу.

3. Оюн. Дерсни тамамлау.

1. *Дерсни темасы:* Гоккала. «Башсыз адам» - кьарачай халкъ джомакъ. (Илячин» № 22).

Дерсни мураты: сабийлени ёсюмле бла шагъырей этиу, аланы айырыргъа юретиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; тил айландырыу; табигъатха соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ: сабийлени гокка хансла неге джарагъанлары бла шагъырей этиу. Адамла аланы иш этиб ёсдюргенлерин айтыу; адамга сый бере билирге кереклисин ангылатыу.

2) Нарт сёз «Адамны сыйлай билмеген кеси да сыйлы болмаз». Нарт сёзю тинтиу.

3) Сёзлюк: гюлханий (тюльпан), кьарампил (гвоздика), кьачхач (мак)...

4) Гоккаланы суратлада табыу.

5) Ёзденланы Абдулну «Анама саугъа» назмуну окъуб тинтиу. (Ёзденланы А. «Кюн кьол аязда» - 3-чю бет.)

6) Бюгюннге дерн билген гокка хансланы эсге тюшкюрюу: акъ инджи, урузат, алтынкёз, далий, бапшахан, джанкъоз...

3. Дидактика оюн «Гокканы тюз айт».

4. Кьарачай тилде м/ф-ге кьаратыу, ушакъ.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Джазыучула бла шагъырей этиу.
Мусакаланы Сакинат.

Дерсни мураты: сабийлени джазыучуну чыгъармалары бла шагъырей этиу; тин байлыкъларын ёсдюрюу; Мусакаланы Сакинатны чыгъармаларын эсге тюшкюрюу; ана тиллерине соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ: - Сабийле, бюгюн биз малкъар сабий джазыучу бла Мусакаланы Сакинатны юсюнден, аны чыгъармаларыны юсюнден ушакъ этерикбиз. Сиз аны кёб хапарларын, таурухларын эшитгенсиз, билесиз....

2) Талай чыгъарманы атларын айтыб, сабийлеге нени юсюнден болгъаныны хапарын айтдырыу.

- Келигиз, былай ойнайыкъ: «Джапчыкъ, эшекчик, бёрючюк», «Бойнакъны джангы джылы», «Алтын челекчик» - дидактика оюнла.

- Ким айтыр аладан хапар? (Бирер кесекчик айтдырыу).

3. - Энди башха тюрлю ойнайыкъ. Мен хапардан кесекчик окъуйма, сиз андан арысын айтасыз.

- Обур кьатын бла кьызчыкъ...

- Эртде-эртде...

- Хурметсиз кьызчыкъ...

4. Хар ким джаратхан таурухха кьангада биргелей, устазны болушлугъу бла сурат салыу.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Оюнла. «Хойнух» оюн.

Дерсни мураты: сабийлени бурун халкъ оюнла бла шагъырей этиу; тин-тил байлыкъларын ёсдюрюу; къыйын сёзле бла, тауушла бла ишлеу; сёз хазналарын толтуруу; халкъ оюнлагъа соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу:

1) Ал ушакъ: - Эртде заманлада сизнича сабийле агъачдан хойнух этиб, аны къамчи бла уруб, алай ойнагъандыла бузда. Бу оюн къыш сууукъда ойналгъанды. Ойнагъан сагъатда хойнух иги бурулсун деб сёзле айтхандыла.

2) Оюнну сёзлерин юретиу.

- Тёнгере, төнгере,
Хойнухчугъум, төнгере!
Буз къатханды – төнгере!
Къамчи бла ургъанма,
Бек ургъанма – тенгере!
Хойнухчугъум, төнгере!
Бек ургъанма – төнгере!

3. Ё-тауушну тюз айтыргъа юретиу. Хар сабийге энчи эс бёлёу.

4. Хойнух бла къамчи бла ойнаб кёрёу, болмаса, айлан-джюкге ауушдурургъа боллукъду. (Сабийлеге кеслерине сёзлерин айтдырыу, ойнатыу).

5. Оюн «Кишиуум, къайдаса?».

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Джазыучула. Кечерукъланы Б.

Дерсни мураты: сабийлени джазыучу бла, аны чыгъармалары бла шагъырей этиу; тин байлыкъларын ёсдюрюу; ана адабият тилге соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ: (Кечерукъланы Б. юсюнден – туугъаны, джашагъаны, джазгъаны – хапар).

2) Чыгъармаларын эсге тюшюрюу, тинтиу.

«Джау, джау, джабалакъ» уркёу

«Чубар тауукъчукъ бла тюлкючюк» - 33-чю бет

«Баппакъчыкъ» - 34-чю бет

«Азат этиу» - 36-чы бет

Таурух «Той барады чегетде», хапарчыкъла «Эчкичикле», «Джюджекчик», «Къазчыкъ».

3. Солуу кёзюу. Кечерукъланы Б. «Меникиди, меники» деген джырын джырлау.

4. Билген джырларын эсге тюшюрюу.

«Белляу, белляу» - «Кел, джырлайыкъ», Кечерукъланы Б. – «Дуркёу ичинде ёгюз» - 47-чи бет.

«Ананы алгъышы» - 49-чу бет,

«Ды-ды-ды-ды» - 53-чю бет,

«Къарт анама» - 69-чу бет,

«Гинджим» - 73-чю бет.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Абайханланы Н. Назмула «Тейри къылыч».

Дерсни мураты: сабийле бла азбар этиу; кескин ариу айтыргъа юретиу; тил айландырыу; тейри къылычны бояулары бла шагъырей этиу; сабийлени табигъатха сезимлерин къозгъау, соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ. Табигъатда хауаны болумуну юсюнден ушакъ. - Джангурдан сора кюн тийсе, не кёребиз кёкде?.. Тейри къылычны – джанкъылычны.

2) - Джанкылычны бетлери ненча тюрлю боладыла? - 7. Кызыл, кызылдым, сары, джашил, кёксюлдум, кёк, кимит бетли.

Оюн. «Ким элирекди?» (Тегерекге кыраб, хар бетге келишген бир зат табыб, аны атын айтыб, кыаллай бетли болганын билдирге).

3. «Тейри кылыч» - Абайханланы Н. Назмуну окьюу, тинтиу. Сабийле бла азбар этиу. 3-4 сабийге айтдыруу. Джанкылычны суратын салыу.

4. Солуу кёзюу. Кырачайча м/ф-ге кырау, ушакъ.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Назмула. Хубийланы О. «Игилик».

Дерсни мураты: сабийлени кырачай классиклени назмулары бла шагъырей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; азбар айтыргъа юретиу; миллетни иги шартларына юретиу; адебни-намысны тутаргъа кереклисин айтыу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кыайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Джазыучуну сураты бла, чыгъармачылыкъ джолу бла шагъырей этиу.

2) Назмуну окьюб, тинтиу.

- Тас болмайды, унутулмаз игилик,

Иги деген атха миннген кибикди.

Аманлыгъынг унутулмаз кечилиб,

Аман деген джерге кирген кибикди!

3) Сёзлюк: унутулмаз игилик, кечилиб, джерге кирген...

4) - Назмуну бириринчи тизгинин кыалай ангылайсыз?

- Атха миннгенча деб, нек айтадыла?

- Аманлыкъ этерге нек болмайды?

- Джерге кирген кибик деген сёзлени бир сёз бла кыалай айтыргъа боллукъду? (Айыб).

3. Солуу кёзюу.

4. Назмуну азбар этиу.

5. Дерсни темасына келишген джыргъа тынгылау.

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Назмула. Ёзденланы А. «Суратчыкъ ишледим».

Дерсни мураты: сабийлеге кырачай суратчыланы юсюнден хапар бериу; суратчыланы тюрлюлери болганын ангылатыу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; табигъатха сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кыайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ. - Сурат салгъан кыыйын ишди. Аны ким да салыб баралмайды. Суратла тюрлю-тюрлю боладыла. Бир суратчыла адамланы суратларын салыргъа сюедице, бирле - табигъатны, бирле - кёгетлени, башха затланы...

Кырачай миллетни да суратчылары барды. Аланы ичинде (Суратчыны юсюнден кысха хапар, суратларын кёргюзюу).

2) Ёзденланы А. «Суратчыкъ ишледим».

Сёзлюк: сурат, суратчы, тору ат, джоргъа...

Назмуну устаз кескин окьюду

- Кырнашы джашчыкыгъа не узатды?

- Сурат салыб не зат бла башлайдыла?

- Кыаллай сурат салды?

- Сабийле, кырнашы «ариу эшекчикди» деб, нек айтды?

3) Назмуну 2-чи кере окьюу, азбар этиу.

4) Сабийле бла атчыкыны суратын салыргъа боллукъду.

5. Дерсни тамамлау. Дидактика оюн.

Дерсни темасы: Байрамгъа хазырланыу.

Дерсни мураты: сабийлеге аскерчилени байрамларындан хапар бериу; воспитательлеге байрамгъа хазырланыргъа болушуу; джырланы, назмуланы азбар этерге, тюз айтыргъа юретиу.

Дерсни темасы: Нарт таурух «Сосуркъа чарх оюнда».

Дерсни мураты: сабийлени нарт таурухла бла шагъырей этиунно бардырыу; тин байлыкъларын ёсдюрюу; хапарларгъа юретиу; батырлыкълары, джигитликни сезимлерин ёсдюрюу; ана тиллерине соймекликлерин бегитиу.

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал упакъ. Нартла кимле болгъанларын эсге тюшюрюу.

2) «Къарт болсанг да, нарт бол» деген нарт сёзню къалай ангылагъанларын тинтиу.

3) Нарт таурухну (*сыбызгъаны тауушу ойнайды*) окъуу, тинтиу.

- Къайсы нартны юсюнденди таурух?

- Аны башха джашла нек соймегендиле?

- Къаллай мадар табдыла ёлтюрюрге?

- Сосуркъаны къарыусуз джери къалайы эди?

- Аны нартла къалай билдиле?

- Сосуркъа нелеге тиледи?

- Сатанай къалай сау этди?

3. Солуу кёзюу. Нарт оюн.

4. 2-чи кере окъуу. Хапарын устазны болушлугъу бла 2-3 сабийге айтдырыу.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Айтыула. «Бирден – билеу» - санау.

Сылпагъарланы К. «Къоянчыкъны школгъа баргъаны».

Дерсни мураты: сабийлени санау бла шагъырей этиу; бирден оннга дери санаргъа юретиу, бегитиу; тил айландырыу; къыйын тауушла бла ишлеу; азбар айтыргъа юретиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Билген санауланы эсге тюшюрюу. («Нарт-гурт», «Бир, эки, юч, тёрт, беш», «Онбеш-онбеш-онбеш»).

2) «Бирден – билеу» санауну айтыу.

3) Санауда айтылгъан затланы тизиб, айтыугъа юренирге боллукъду: *билеу, эгеу, ючгюл, тёнгек, бешик, ашыкъ, къашыкъ, сенек, токмакъ, оймакъ...*

3. 2-чи кере окъуу, азбар этиу.

4. Алгъа окъулгъан, сабийле сойюб тынгыларыкъ чыгъарманы окъуу.

5. Китаб окъуу. Сылпагъарланы К. «Къоянчыкъны школгъа баргъаны» 1-чи кес. – Неге портюлгенди Къоянхай чегетде?..

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Тауушла бла шагъырей этиу. «Дж» - таууш.

Дерсни мураты: «Дж» - таууш бла шагъырей этиу; сёзде орнун табаргъа юретиу; «дж»- тауушу болгъан сёзлени табаргъа юретиу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; тюз сёлеширге юретиу; сёзле бла айтымла кырау.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Джомакълары окъуу, джууабын тинтиу.

- Ол тартады мийикге,

Юреннгенин къоймайды.

Тау башында туугъанды,

Тау хаудан тоймайды. (Джугъутур).

2) «Дж»- тауушу болгъан сёзлени излеу, орнун табыб айтыу: джомакъ, джыр, джюджек...

3) Ала бла айтымла къурау.

4) «Дж»- тауушка аталгъан назмуну окъуу.

Сёзлюк: джууурт, джуммакъ, урлукъ, джутайыкъ.

- Джау джуммакъны джутайыкъ,

Джууурт ичиб джатайыкъ,

Джети сагъатда къобуб,

Джерге урлукъ атайыкъ.

5) Назмуну 2-чи кере окъуу, азбар этиу.

3. Кечерукъланы Б. китабчыгъындан «Дж»- харифи болгъан бетни тинтиу.

4. Оюн. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Москва – ара шахарыбыз. Сыллагъарланы К. «Къоянчыкъны школгъа баргъаны».

Дерсни мураты: сабийлеге бизни джуртубуз учсузкъыйырсыз уллу болгъанын ангылатыу; карта бла танышдырыу; ара шахарыбыз бла танышдырыу; джуртубузгъа сыймекликлерин ёсдюрюу; патриотлукъ сезимлерин бегитиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ. – Сабийле, биз джашагъан кърал уллуду. (Карта бла иш). Аны чеклери кёб тюрлю башха къралла бла тийишеди. Аны аты – Россияды. Келигиз, тенглендирейик башхала бла.

Бизни къралны ара шахары – Москвады. (Картада Москваны кёргозтюрге). Болгъан къралланы ара шахарлары картада джазылгъан этеди. Не ючюн? Ол хар къралны да эм багъалы, эм ариу, эм уллу шахарларыдыла. Кърал тамадала да ол шахарлада джашайдыла. Бизни къралыбызны Россияны

тамадасыны атын ким биледи? Бизни къралны президенти Д.А. Медведевди. Ол бизни уллу джуртубузну тамадасыды...

2) Суратла бла иш. Москваны ариу джерлерини суратларын кёргозе, шахарны юсюнден хапар.

- Сабийле, Москваны атын эшитмеген, аны билмеген джер юсюнде адам болмаз. Аны джарыкъ, кёб этажлы мийик, ариу юйлери, сейир музейлери, мингле бла уллу тюкенлери, театрлары, кёб китаблары болгъан библиотекалары, школлары, сабий садлары, институтлары барды. Кремльни уа ариулугъун айтыб айталмазчады...

Хар кюнде бу сейир шахарны кёрюрге келген къонакъланы саны 2-3 миллионнга джууукъду...

Бу шахарны бек сыйгенден кёб джазычула джырла джазадыла, назмула айтадыла Москвагъа. Бюгюн мен да сизни бир джыргъа тынгылатайым. (О.Газмановну «Москва» деген джырына тынгылайдыла.)

(Ата джуртха, Москвагъа аталгъан 1-2 назму окъургъа да боллукъду.)

3. Китаб окъуу. Сыллагъарланы К. «Къоянчыкъны школгъа баргъаны» 2-чи кес.

- Къоянчыкъгъа ишленнген къоянчыкъ дерге боллукъмуду?..

4. Дерсни тамамлау. Оюн.

Дерсни темасы: Байрамла. «Кыдык бла Дадык» - Чотчаланы М.

Дерсни мураты: сабийлени хапар бла шагърей этиу; ананы сабийге магъанасын ангылатыу; тил ёсдюрюу; хапарларгъа юретиу; анагъа сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Ал ушакъ. Сабийлеге байрамны юсюнден хапар бериу; ананы сыйларгъа, аяргъа, нек сюерге кереклисин ангылатыу.

2) Чотчаланы М. «Кыдык бла Дадык» деген хапарны окъуу, тинтиу.

Сёзлюк: тергеген, сыйюнуб, ауузлукъ, микроб, джолда джюрюген джорукъ.

- Кыдык бла Дадык аналарына не айтдыла?

- Базаргъа нек бара эдиле?

- Базар къайда эди?

- Шахарда къалай джюрюй эдиле?

- Базарда не кёрдюле?

- Аналары ызларындан нек бара эди?

- Джашчыкъ бла кызычыкъ алмалагъа нек тиймедиле?

- Сабийле аналарын сюемидиле?

- Къалай билдигиз?

3. 2-чи кере окъуу, сабийлеге хапарын айтдырыу.

4. Аналагъа аталгъан джыргъа тынгылатыу.

5. Оюн «Тюкенде».

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: «Къ»- хариф бла таууш.

Дерсни мураты: «къ»- таууш бла хариф бла шагъырей этиу; сёзню тинтиб, керекли тауушну табаргъа юретиу; бёломлеге бёлкюу; тил айландырыу; кирсиз сёлеширге юретиу; адебни-намысны сакъларгъа кереклисин ангылатыу; ана тиллерине сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Джомакъланы айтыу, джууабларын тинтиу.

- Келмей да болмаз, кетмей да къалмаз. (*Къонакъ*).

- Къат-къат тонлу, къарыш бойлу. (*Къобуста*).

2) «Къ»- таууш бла башлангъан сёзле ким айтыр? (*Къыш, къашыкъ, къол, къош*).

3) Сёзню ортасында, аягында болсун энди. (*Макъа, акъ, къулакъ, къармакъ, оджакъ*).

3. Солуу кёзюучюк.

4. «Къ»- харифге аталгъан алгъыш назмучукъ.

Сёзлюк: къала, как, къадар...

- Къарачайда джашайыкъ,

Къала болсун юйюбюз!

Как бла къакъ эт ашайыкъ!

Къадар болсун юйюбюз! (*Гочияланы С.*)

5. Азбар этиу, 4-5 сабийге айтдырыу.

6. Дидактика оюн «Джолда джюрюген джорукъ» (карточка бла).

7. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: «Гъ»- таууш бла хариф.

Дерсни мураты: сабийлени «гъ»- таууш бла шагъырей этиу; сёзню тинтерге юретиу, излеген тауушну таба билиу; энчи ишлени бардырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; ана тиллерине сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Джомакъланы айтыб, джууабларын тинтиу, «гъ»- тауушну орнун табыу.

2) -Къанатлары къаралыб,

Ёшюнчюгю агъарыб,

Этге джанын атады,

Кёзчюклери агъарыб. (*Къаргъа*).

Аягъы джокъду – джюрюйдю,

Тиши джокъду – сёлешеди. (*Сагъат*).

Къумукъдан келген талгъыр ёгюз,
Бурнун бурмай, суу ичмез. (*Къумгъан*).

3) – Сабийле, «гъ»- тауушу болгъан сёзле ким биледи?

4) «Гъ»- гъа аталгъан алгъыш назмучукъну азбар этиу.

3. Китаб окъуу. «Бармакчыкъ» - къарачай халкъ джомакъ. «Илячин» № 9.

4. Сабийле суюуб ойнаучу оюн.

5. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: «Ата джуртум – туугъан джерим».
(Байрам халда ёгдюрюрге боллукъду).

Дерсни мураты: сабийлени Ата джуртларыны юсюнден хапар айтыргъа юретиу; дуниягъа белгили ариу джерлери бла шагъырей этиу; айтымла бла джууаб берирге юретиу; тил-тин байлыкъларын, Ата джуртларына суюмекликлерин ёсдюрюу; ана тиллеринде ариу сёлеширге юретиу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

(Соруу-джууаб халда)

- Ата джуртубузну аты къалайды? (*Толу джууабла бла айтдырыу*).

- Бизни республикада эм тамада кимди?

- Къарачай-Черкес республиканы ара шахары къайсы шахарды?

- Республикада ненча миллет джашайды?

- Ала къайсыладыла?

3. Нарт сёзле бла иш.

Сабийле Ата джуртну юсюнден билген нарт сёзлерин айтадыла.

- Ата джурт – алтын бешик.

- Ата джуртуму башы болмасам да, босагъасыны ташы болайым.

- Ата джуртча джер болмаз,

Туугъан элча эл болмаз.

- Джуртун сатхан бетин сатар.

- Тогъан джерден туугъан джер ашкы.

- Ата джуртун суюмеген атасын да суюмез.

(*Нарт сёзлени магъаналарын тинтиу, сабийлени оюмларына тынгылау*).

4. Дидактика оюн. «Ким къайсы джерденди?»

- Мен башлайым. Мен Сарытозденме. Сен а, Алибек? – Мен Къарачай шахарчыма...

- Сен а, Амина? – Мен ташкёпорчюме...

5. Ушакъ. Группада тюрлю-тюрлю миллетни сабийлерин айтыу, ала бла къалай джашагъаныбызны, рахатлыкълары юсюнден сёлешюу. Абайханланы Н. «Рахатлыкъ» деген назмусун эсге тюшюрюб, сабийге айтдырыу.

6. Солуу кёзюучюк.

7. Суратла бла иш. Шахар бла элни башхалыкъларын табыб айтыу.

Дидактика оюн «Тылмач».

- Город – шахар, дом – юй, квартира – фатар, улица – орам.

Дидактика оюн «Ата джуртум». Республикада болгъан шахарланы, эллени, сууланы, кёллени, тауланы атларын айтыб, билимлерин бегитиу.

(Сабийле эки къауумгъа юлешинедиле).

8. Дерсни тамамлау.

- Сабийле, биз суюгенча, Ата джуртубузну бек суюгенден джазыучула назмула джазадыла, джырларын анга атайдыла...

Ёзденланы А. «Ата джуртум» деген джыр бла, тепсеу бла дерсни бошаргъа боллукъду.

Дерни темасы: Нарт таурух «Ёрюзмекни кызы Агунда бла Къарашауай».

Дерсни мураты: сабийлени нарт таурух бла шагъырей этиу; бурун халкъ айтышыуладан хапар бериу; тил-тин

байлыкъларын ёсдюрюу; хапарларгъа юретиу; ана тиллерине скоймекликлерин ёсдюрюу адетлеринден хапар бериу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Дерсни нарт таурухну окъугъандан башлау. Окъугъан сагъатда Къарашауайны сыбызгъы бла сокъгъан джеринде сыбызгъыны согъулгъанына тынгылатыу.

Сёзлюк: чаришле, къоркъуулу, джортууул, дараджа...

2) Айтышланы сюзюу, джомакъ халда къуралгъанын чертиу.

3. Солуу кёзюучюк.

4. Дерсни бегитиу. Таурухну 2-чи кере окъу, хапарын юзюукле бла сабийлеге айтдырыу.

5. Оюн «Ким тас болду?»

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: «Нг» - таууш бла хариф.

Дерсни мураты: сабийлени къыйын тауушла бла танышдырыуну бардырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; азбар этерге юретиу; ана тиллерин сыйларгъа, сюерге тырмашдырыу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

- Сабийле, биз сизни бла къарачай тилни ненча энчи тауушун билебиз? (-гъ-, -къ-, -дж-).

- Ала болгъан сёзлени эсибизге тюшюрейик: ыргъакъ, къармакъ, джиб, джол...

- Бюгон энтда бир энчи тауушха юренникбиз. Мен сизге сёзле айтайым, сиз а ахырында эшитген тауушну айтыгъыз: танг, атанг, кенг, онг – тауушну табыу, тинтиу.

Сабийле кеслери – нг - тауушу болгъан сёзлени табыб айтадыла: анга, юйюнг, эллинге, сеннге, къарангы...

3. Солуу кёзюучюк.

4. Гочияланы С. «Алгъыш назмуларындан» - нг - тауушха аталгъан назмучукъну окъуб тинтиу, азбар этиу, 2-3 сабийге айтдырыу.

Сёзлюк: чауул таш, чартлагъан, хазна, чыгъанакъ...

- Хазнанг дуньягъа джетсин,

Хайырынг къурумасын...

- Чауул ташынг тебмесин,

Чыгъанакъынг ёсмесин,

Чартламасын къойларынг,

Чачылмасын тойларынг!

5. Оюн «Тылмач».

6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Къысха «у»- таууш бла хариф.

Дерсни мураты: сабийлени къысха «у» бла шагъырей этиу; аны энчилигин чертиу; тил ёсдюрюу, сёз хазналарын байындырыу; ана тилге, табигъатха скоймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни къайтарыу.

2. Джангы дерсни тинтиу.

1) Нарт сёзюу тинтиу:

- «Тау таугъа тюбемейди, адам адамгъа тюбейди».

- «Тау» деген сёзюу алыб, «у»- тауушну къалай эштилгенин «сууукъ» деген сёз бла тенгешдириу:

«Джау – джууукъ, турма – джаулуку».

2) (Сабийлеге кеслерине къысха «у» болгъан сёзлени излеб айтдырыу).

3. Солуу кёзюучюк.

4. Суратла бла иш.
Суратланы ичинде «у»- тауушу болгъан сёзлени табыб,
сёзде орнун айырыб айтыу...
5. Оюн «Кишиуум, кьайдаса?».
6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Джаз. Къаракетланы Ю. «Джаз» - бегитиу, кьайтарыу.

Дерсни мураты: сабийле бла джазны шартларын кьайтарыу, бегитиу; назмуну кескин азбар айтыргъа юретиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; табигъатха, ана тиллерине сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
  - 1) Джазны шартларын кьайтарыу, бегитиу.
- Джылны башха чакъларындан башхалыгъы?
- Чыпчыкъланы джашаулары кьалай тюрленеди?
- 2) Къаракетланы Ю. «Джаз» - деген назмусун эсге тюшюрюу, азбар айтыу.
3. Эришиу «Ким ариу кескин айтса да нарт сёзлени». Хар нарт сёзню магъанасын эсге тюшюре, тинте барыргъа.
  - «Джаз ойнагъан кыиш джылар».
  - «Къарлы кыишны джазы битимли болур»
4. Солуу кёзюучюк. «Биз учабыз» - хар чыпчыкъны кьалай учханын кёргюзтюу.
5. Къарачайча м/ф кьаратыу, ууакъ ушакъны бардыра.
6. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: «Ю» - таууш бла хариф.

Дерсни мраты: сабийлени «ю» - таууш бла шагъыррей этиу; сёз хазналарын байындырыу; алгъыш назму бла таныш-

дырыу, азбар айтдырыу; тил байлыкъларын ёсдюрюу; ана тилге сыймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
  - 1) Джомакъланы джууабларын билиу, тинтиу.
  - 2) - Бир алтын джюзюгом барды да
Сау дунияны джарытады. (Кюн).
- Тау башында - мияла мынчакъла. (Джюзюгом).
- Ёмюрюм кьонакъгъа бармайма,
Кесим а кьонакъсыз турмайма. (Юй).
  - 3) Сёзлени тинтиу, «ю» тауушну табыу:
    - а) сёзню айтдырыу (джюзюм);
    - б) бёломлеге бёлдюрюу (джю-зюм);
    - в) «ю» - тауушлары болгъан бёломлени табыу (джю-, -зюм);
    - г) бёломню тауушлагъа бёлюу (/дж/, /ю/, /з/, /ю/, /м/);
    - д) керекли таууш бла ишлеу (тюз айтыргъа юретиу, джазылгъанын кёргюзтюу, неге ушайды сиз таныгъан затладан деб, соруу бериу (тенгледидириу), мел бла, фломастер бла джазаргъа юретиу;
    - е) сабийлеге сёзле кьуратдырыу (кюзю, сюрме, тюйме...).
  3. Солуу кёзюучюк.
  4. Назмуну азбар этиу, 3-4 сабийге айтдырыу.
Сёзлюк: туудукъ, ючаякъ, юзюлмей, юзюлмейин, зауукъ, юйдеги(ле).
    - Юйюнг толуб туудукъдан,
    - Ючаякъла кьурсунла.
    - Юзюлмейин зауукъдан,
    - Юйдегиле туусунла. (Гочияланы С.)
  5. Дидактика оюн. Суратланы эки кьауумгъа юлешиу:
«ю»- тауушу болгъан сёзле, «ю»- тауушу болмагъан сёзле.

6. Китаб окъуу. Гапшоланы Аминатдан.
7. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: **Нарт таурух.** «Алауган бла эмеген кьатын».

Дерсни мураты: сабийлени нарт таурух бла шагъырей этиу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу; джигитликни, джазыкъл-сынмакълыкълны сезимлерин ёсдюрюу; ана тилге соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
- 1) Билген нарт таурухларын эсге тюшкюрюу.
- Барысында да нартла кьаллайладыла? (Нартланы суратлау).
- 2) Таурухну окъуу, тинтиу.
- Сёзлюк: джекирген, хыянат, тыхсыгъан, тулпар, кьарантха...
3. Солуу кёзюучюк.
4. Дерсни бегитиу.
- 1) Таурухну экинчи кере окъуу.
- 2) 2-3 сабийге хапарын айтдырыу.
5. Дидактика оюн «Суратны джый».
6. Керилиу оюн «Тыпыр-тыпыр-тыпыр»
7. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: Биджиланы Асхат. «Билчи, кьайсы заманды».

Дерсни мураты: сабийлени джазыучуланы чыгъармалары бла шагъырейлендириу; тил-тин байлыкъларын ёсдюрюу, сёз хазналарын байындырыу; табигъатха соймекликлерин ёсдюрюу.

Дерсни бардырыу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
- 1) Ал ушакъ. (Джылны хар заманында кьаллай тюрлениуле боладыла хауада, табигъатда – ушакъ).
- Биджиланы А. «Билчи, кьайсы заманды» назмусун окъуу, тинтиу.
- Ким айтыр, кьайсы заманны суратлайды джазыучу? (Джазы).
- Кьалай билдик? Кьаллай шартларын эшитесиз джазы? (Къар эрийди. Джер ачылды. Кёк кюкюрейди. Кюн кьыздырыб, джер юсюне джап-джашил кырдык джайылды. Сабанчы джерни сюреди, гардош урлукъ салады.)
- Сёзлюк иш: кёк кюкюреб, кырдык, урлукъ...
- 2) Назмуну 2-чи кере кескин окъуу.
- 3) Азбар этиу, 2-3 сабийге айтдырыу.
3. Къарачайча «Онеки ай» деген м/ф-ге кьаратыу.
4. Дерсни тамамлау.

Дерсни темасы: **Нарт таурух** «Къарашауай бла эмегенле».

Дерсни мураты: нартланы тауруху бла шагъырей этиу, тилтин байлыкъларын ёсдюрюу; хапарларгъа юретиу; ана тиллеринде кирсиз ариу сёлеширге тырмашдырыу.

Дерсни барыуу

1. Озгъан дерсни кьайтарыу.
2. Джангы дерсни тинтиу.
- 1) Ал ушакъ. Нартла кимле болгъанларын эсге тюшкюрюу; эмегенле не этиб тургъанларын айтыу.
- 2) Таурух «Къарашауай бла эмегенле» - окъуу, тинтиу.

- Къарашауай къалайда джашагъанды?
- Къыз къаллай сынау бергенди?
- Нарт ханнга джетгинчи кимлеге тюбеди?
- Ханнны къаласында не кёрдю?
- Юй бийчеси итле бла бирге нек ашай эди?
- Къарашауай ариу къызны къалай къутхарды?
- Ханнны тюз этгеннге санаймысыз?

3. Солуу кёзючюк.

4. Дersни бегитиу.

2-чи кере окъуу, хапарын кысхасы бла сабийлеге айтдыруу.

5. Къангада кёзлерине эмегенле къалай кёрюннгенлерин суратларгъа боллукъду.

6. Оюн.

7. Дersни тамамлау.

Дersни темасы: Джолда джорюген джорукъ.
Сылпагъарланы К.А.

Дersни мураты: сабийлени къарачай халкъ адетле бла шагъырей этиу; тин байлыкъларын ёсдюрюу; кесинден уллуну сыйларгъа кереклисин чертиу; адетлени нек тутханларын ангылатыу, аланы сыйларгъа юретиу.

Дersни барыуу

1. Озгъан дersни къайтарыу.

2. Джангы дersни тинтиу.

1) Ал ушакъ.

- Къарачай миллетде эртдеден бери джолда джорюген адет болгъанды. Джорукъ деб биз неге айтабыз? (Правило, закон).

- Ол джорукъ нек керек болгъанды? Бу адет иги адетлени бириди дерге боллукъду. Сёз ючюн, эки адам бирге келе тура эселе, алагъа сормагъанлай, ала бир-бирлерине ким болгъанын

билиб къоядыла. Аллынга атлаб, къол тутама десенг да, къайсын тутарыгъынг белгили болады...

- Эки тиширыу бара эсе, гитче уллуну онг джанында элтеди.

- Эки эркиши бара эсе, ала да алай.

- Тиширыу бла эркиши бара эсе, къарнаш эгечни онг джанына алады.

- Тиширыу эркишисин да онг джанына алады. (Сабийлеге айтхан сагъатда, ана-атаны онг джанына алады дерге керекди.)

- Эркиши къуру эгечни алыб къоймайды онг джанына. Кесини тиширыуундан къалгъан барысын да алады: хоншу къыз, таныш къызны, ана-ата эгечлени, ананы, къарт ананы...

- Тиширыу къуру атасын къайын атасын, эркишисин алмайды сол джанына: Аладан къалгъанланы барын да: хоншу джашны, джууукъ джашну, ата-ана къарнашланы сол джанына алады.

- Ата, ана сабийлери бирге барсала, сабий гитче эсе — ортагъа аладыла; уллу эсе — атаны онг джанына сиреледи. Эки сабий болсала, ана бла атаны ортагъа аладыла.

2) Сабийле бла дидактика оюнну бардыруу: «Джолда джорюген джорукъ».

3. Дersни тамамлау.

Дersни темасы: Саламлашыу джорукъ. **Сылпагъарланы К.**

Дersни мураты: сабийлени халкъ адетлеге юретиу; саламлашыу джорукъну магъанасын ангылатыу; тил байлыкъларын, адебге-намысха сюймекликлерин ёсдюрюу.

Дersни барыуу

1. Озгъан дersни къайтарыу.

2. Джангы дersни тинтиу.

1) Ал ушакъ. Ушакъны аллы бла устаз сабийлени олтуртуб, дersни муратын айтхандан сора, бир эркиши кириб, устазгъа «кюн-ашхы» бериб, джол соруб кетеди. Устаз, джукъ болмагъанча, дersни бардырады.

- «Салам алейкум» деген сөзле бизге дин кыатыш, араб тилден келиб, алай сингендиле. «Салам» - тынчлык, «алейкум» - сизге. Хар заманда, хар джерде эркишиле тюбешген кёзоуде, чынг алгъа «салам алейкум» дейдиле. Джууабы: «Уалейкум салам».

- Гитче — уллугъа, эркиши — тиширыугъа, иш тамада — ишчисине, кюёу— кыайынга, кыонак — кыонакбайгъа, бара турган — олтуруб турганнга, атлы — джаяугъа, джангыз — кёбге — «саламны» алай бердиле.

- Джолоучула тюбешселе, «джолунг болсун» дейдиле.

- Иги ишлей турганнга — «ишинг кыолай болсун».

- Битим джыя турганнга — «бачха толу болсун, берекетинг кёб болсун». Джууаб: «Сау бол, сау кел, джууукъ бол». Оюн халда «иш ма былай болду» деб, иш кыояргъа да боллукъду ойнаргъа тыйыншы адам эсе.

- Эркиште салам бергенча, тиширыугъа да чынг алгъа «кюн-ашхы» (Эртден ашхы болсун! Кюнорта ашхы болсун! Ингир ашхы болсун!) деб бересе. Джууабы: «Ашхылыкъ кёр (кёрюгюз)!»

- Арбазгъа, кюйге кирсенг, «Арбазыгъызгъа, кюйюгюзге игилик!» Джууаб: «Келгеннге да игилик! Келигиз, бери ётюгюз! Олтуругъуз!»

- Кыуанч бара тура эсе, «Кюнде кюнюгюз да былай болсун! Кыуанчыгъыз терен болсун!» Джууаб: «Сау болугъуз, джууукъ болугъуз! Кыуанчы болугъуз!»

- Мал кюте турганнга «Кёб болсун!»

- Ашай турганнга «Аш татлы болсун!»

- Кече олтуруб, кете тебресенг «Ашхы кечели болугъуз! Сау тангнга чыгыгъыз!» Джууаб: «Сау болугъуз! Биргелей чыгъайыкъ сау тангнга! Иги джолгъа барыгъыз!»

-Къачан да, кыалайда да салам алган ёрге туруб алады, саламын да ёрге туруб кыайтарады.

3. Дидактика оюнла.

Резерв дерсле: Саламлашыу темагъа аталган дерслени тамамлау.

БАШЛАРЫ

Тамада кыауумну дерслери	3
Школгъа хазырлагъан кыауумну дерслери	52

г. Черкесск
Мухомов

Чотчаева Р.У., Урусова М.В.

ПРИМЕРНЫЕ ПЛАНЫ УРОКОВ ПО-КАРАЧАЕВСКОМУ
ЯЗЫКУ ДЛЯ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЙ

Жалалов Б.М.

Сдано в набор 15.09.10.

Подписано в печать 20.03.11.

Формат 84x108¹/₃₂. Усл. печ. л. 6.0.

Уч.-изд. 5,25

Тираж 300 экз. Заказ №

Отпечатано в издательско-полиграфическом комплексе
РГУ «КЧИПКРО», г. Черкесск, ул. Фабричная, 139.